

Groen in de tussentijd

Een onderzoek naar de waarde
van tijdelijke buurttuinen

Patrick van den Bos
MSc Sociale Planologie
Master Thesis

rijksuniversiteit
 groningen

Colofon

Groen in de tussentijd

Een onderzoek naar de waarde van
tijdelijke buurttuinen

Auteur

Patrick van den Bos
Studentnummer: s2584077
Burgemeester van der Borchstraat 13
7451 CE Holten
06-11603151
patrickvdbos1@gmail.com

Begeleider

drs. Hotze Hofstra

Rijksuniversiteit Groningen
Master Sociale Planologie

Groen in de tussentijd

Een onderzoek naar de waarde van
tijdelijke buurttuinen

Patrick van den Bos

**De Gelderse Es
Groningen**

Abstract

Nederlands

Het doel van dit onderzoek is om het fenomeen 'tijdelijke buurttuinen' te duiden en op waarde te schatten. In hoeverre leveren zij een bijdrage aan de leefbaarheid in aandachtswijken, en in hoeverre hebben deze effecten ook een langdurig karakter. In het onderzoek zijn twee buurttuinen onderzocht en middels expertinterviews en bewonersonderzoek geanalyseerd. De resultaten en conclusies geven een indicatie van de waarde van tijdelijke buurttuinen. Zij kunnen potentieel een waardevolle bijdrage leveren aan de sociale cohesie en veiligheid in een buurt, mits zij aan twee voorwaarden voldoen: participatie en openheid. Het is aannemelijk dat de gevonden groei in sociale connecties een langdurig karakter heeft gezien het feit dat herkenning op straat, publieke familiariteit, in stand blijft. Dit heeft bovendien een positief effect op de veiligheid in een buurt.

English

The purpose of this study is to gain a better understanding of 'temporary community gardens' and to attain a sense of their value. To what extent are they able to contribute to liveability in less advantaged residential areas and more importantly, to what extent can those effects be distinguished as having a longer-term nature. In this study, two community gardens have been surveyed and by using both expert interviews and resident interviews their effects have been analyzed. The results and conclusions merely give an indication of the value of temporary community gardens. Potentially, they could deliver a valuable contribution to social cohesion and safety in a neighbourhood, when they fulfill these two conditions: public participation and openness. It stands to reason that the found growth in social connections have a longer-term nature as recognition of people in the streets, public familiarity, will remain. Moreover, this has a positive effect on safety in a neighbourhood.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	10	5. Analyse kader	90
2. Probleemanalyse	13	6. Case studies	99
2.1 Planningtheorie: van modernisme naar postmodernisme	14	6.1 Tussentuin Gaffelstraat	100
2.2 Economische verschuiving	17	6.2 Jan van Schaffelaarplantsoen	111
2.3 Gevolgen voor de leefbaarheid in aandachtswijken	19	6.3 Cross-case analyse	121
2.4 Onderzoeksvragen	20	7. Conclusies	127
3. Methodologie	25	7.1 Deelconclusies	128
3.1 Onderzoeksopbouw	26	7.2 Hoofdconclusie	133
3.2 Onderzoeksstrategie	30	7.3 Reflectie op het onderzoek	138
3.3 Onderzoeksontwerp	32	8. Literatuur	141
3.4 Dataverzameling en -analyse	35	Bijlage 1: Interview Guides	153
3.5 Generaliseerbaarheid	39		
4. De tijdelijke buurttuin	41		
4.1 Tijdelijk ruimtegebruik	42		
4.2 Tijdelijke buurttuinen	73		
4.3 Stedelijke vernieuwing en leefbaarheid	76		
4.4 Openbaar groen en leefbaarheid	82		

**Prinzessingarten
Berlijn**

Inleiding

1

Een stad is nooit af. Continue vernieuwing zorgt ervoor dat er een dynamisch spel ontstaat tussen leegstand en gebruik. Er is sprake van frictieleegeestand; leegstand die nodig is om vraag en aanbod goed op elkaar aan te laten sluiten. Dit is in principe geen probleem, omdat nieuwe gebruikers zich vaak snel aandienen. De financiële crisis, die in 2007 ontstond, heeft echter diepe sporen nagelaten in het stedelijke landschap. Het spel tussen leegstand en gebruik, tussen vraag en aanbod, hapert en steeds vaker wordt frictieleegeestand daadwerkelijk structurele leegstand (MeJudice, 2012). Dit proces is niet alleen zichtbaar op de woning- en kantorenmarkt, maar ook in de openbare ruimte, waar braakliggende terreinen wachten op een nieuwe bestemming. Bouwprojecten komen namelijk minder snel tot ontwikkeling. Nu deze nieuwe bestemmingen langer op zich laten wachten is het de vraag wat we met deze vrijgekomen open ruimte moeten doen in de tijd tussen de oorspronkelijke functie en de herontwikkeling, de zogenaamde "tussentijd".

In veel steden wordt tijdelijk ruimtegebruik hiervoor als oplossing gezien. Dit lijkt in eerste instantie slechts een noodzakelijk kwaad, gezien de verloedering van deze stedelijke ruimte en het kleinere budget waarmee veranderingen mogelijk zijn, maar steeds meer wordt duidelijk dat tijdelijk bestemmen effectief kan bijdragen aan de stadsontwikkeling (PMB, 2012). Het is immers een goedkoop instrument om in deze 'tussentijd' de leefbaarheid van steden en wijken te verbeteren. Tijdelijk ruimtegebruik is hierbij geen nieuw fenomeen, maar is de afgelopen jaren wel hoger op de agenda komen te staan. Veel ontwikkelaars zien tijdelijke functies tegenwoordig als een effectief middel om een gebied organisch te laten groeien richting een definitieve invulling. Niet alleen in professionele kringen, maar ook in de politiek groeit de aandacht voor tijdelijk ruimtegebruik. Veel gemeenten hebben programma's opgezet om tijdelijkheid in hun ruimtelijk beleid te begeleiden en faciliteren.

Sinds het begin van de crisis in 2007 zijn er veel braakliggende terreinen ontstaan in aandachtswijken. De stedelijke vernieuwingsmachine is hier vaak tot stilstand gekomen, vooral in de fysieke pijler. In verschillende wijken zijn veel woningen gesloopt, maar ontbreekt door de crisis een budget om hier nieuwbouw te plegen. Een belangrijke reden hiervoor is dat corporaties er niet in slagen woningen te verkopen, waardoor de financiële bodem onder veel plannen wegvalt. Daarnaast zijn de budgetten voor het structureel opknappen van de openbare ruimte in veel aandachtswijken kleiner geworden. Hierdoor dreigt verloedering, wat bijvoorbeeld van invloed is op de veiligheidsbeleving van wijkbewoners (CCV, z.j.). De sociale vernieuwing in de aandachtswijken komt hierdoor sterk onder druk te staan.

Er wordt verondersteld dat tijdelijk ruimtegebruik een bijdrage kan leveren aan deze actuele problematiek in aandachtswijken. Bijvoorbeeld door initiatieven als buurtmoestuinen kan de sociale controle en sociale cohesie versterkt worden. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de werkelijke effecten van tijdelijk ruimtegebruik in aandachtswijken. Hierdoor blijft het onduidelijk of tijdelijke functies ook een langdurige bijdrage kan leveren aan de problematiek in aandachtswijken.

NatuurSUPER
Eindhoven

*Probleem
analyse*

2

Het doel van deze probleemanalyse is om de wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie van het onderzoek in kaart te brengen. Het is deze analyse waaruit dit onderzoek in eerste instantie is ontstaan. Eerst wordt ingegaan op de planningtheoretische verschuiving van modernisme naar postmodernisme. Bekeken wordt welke rol tijdelijk ruimtegebruik in deze verschuiving kan innemen. Vervolgens wordt gekeken naar de economische verschuivingen van de afgelopen jaren en welke gevolgen dit heeft voor de stedelijke planning in Nederland. Tenslotte wordt gekeken wat hiervan de specifieke gevolgen zijn voor de stedelijke vernieuwing in aandachtswijken.

2.1 Planningtheorie: van modernisme naar postmodernisme

Een belangrijke verschuiving in de recente planningtheorie betreft die van het modernisme naar het postmodernisme. Het modernisme is medio twintigste eeuw opgekomen in het planningsdenken (Allmendinger, 2009). Er zijn sterke links waarneembaar met de Verlichting door het centraal stellen van kennis, rede en rationaliteit. Het modernisme leunt hierbij sterk op technische rationaliteit, een doel-middel rationaliteit, waarbij de nadruk ligt op de efficiëntie van middelen om een doel te bereiken. Dit betekende in de praktijk dat ruimtelijke problemen systematisch werden geanalyseerd, waarna oplossingen ontwikkeld worden. Wanneer er meer dan één oplossing voor handen is, worden deze op hun efficiëntie beoordeeld. Het doel zelf staat in dit proces nauwelijks ter discussie.

In de ruimtelijke planning leidde dit modernistische denken tot verschillende theorieën rondom rationele planning en systeemplanning (Allmendinger, 2009). In de systeemplanning werden steden gezien als dynamische systemen die gemodelleerd kunnen worden. De praktische uitvoering hiervan is duidelijk zichtbaar in de Noordoostpolder, waar het model van Christaller is toegepast.

Volgens de rationele planning moest dit top-down gebeuren, waarbij de planner objectief te werk gaat. Deze technisch-rationele aanpak betekende hoogtijdagen voor blauwdrukplanning; dit denken heeft zijn ruimtelijke sporen duidelijk nagelaten in de Nederlandse wederopbouwwijken. Op de tekentafel werd namelijk een zich herhalend patroon bouwblokken uitgetekend. Deze rationele manier van verkavelen is bijvoorbeeld goed terug te zien in de Rotterdamse woonwijk Pendrecht.

Er kwam in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw al snel kritiek op deze vorm van planning. In eerste instantie uitte zich dit in scenarioplanning en pragmatisme, waarbij steeds meer subjectiviteit en politieke invloed werd meegenomen in het planningsproces (Allmendinger, 2009). Het begrip 'complexiteit' wordt geïntroduceerd en het wordt duidelijk dat volledige zekerheid een utopie is (De Roo, 2010). Onzekerheid is de nieuwe realiteit en dit ontbreken van absolute waarheden is de kern van het postmodernisme (Allmendinger, 2009). Dit wordt in de jaren 90 vertaald in communicatieve rationaliteit. Dit heeft geleid tot communicatieve vormen van planning waarbij consensusvorming en interactie centraal staan. De rol van tijd en dynamiek zijn bij deze verschuiving een belangrijke rol gaan spelen. Daarnaast is er meer aandacht voor zelfregulering binnen systemen.

Het is echter te eenvoudig om de technisch-rationele aanpak te negeren, aangezien deze in minder complexe situaties nog van waarde is. Elk ruimtelijk probleem vraagt om maatwerk, wat ook vraagt om een bredere insteek. De planologie kan niet zonder enig geloof in maakbaarheid, maar moet ook rekening houden met de onzekere werkelijkheid. In het Nederlandse planningsdiscours is er sprake van een verschuiving van toelatingsplanologie naar ontwikkelingsplanologie.

Van het toelaten en verbieden van ruimtelijke ontwikkelingen naar het actief mogelijk maken van die ontwikkelingen. Het begrip ‘ontwikkelingsplanologie’ werd in 1995 geïntroduceerd, maar in 1998 door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in het rapport ‘Ruimtelijke Ontwikkelingspolitiek’ op de rails gezet (Janssen-Jansen, 2004).

Tijdelijk ruimtegebruik past goed binnen deze verschuiving van modernisme naar postmodernisme. Er is immers sprake van een groeiende aandacht voor tijd en zelfregulering, waarbij eigen initiatief belangrijker wordt. Dit tijdsaspect is lang genegeerd door planners, waarbij de werkelijkheid als bevroren werd gezien (De Roo, 2010). Deze zekerheid is echter weggefallen, waardoor de werkelijkheid complexer is geworden en vraagt om flexibiliteit. De ruimtelijke planning dient nu veel meer belangen dan voorheen, waardoor het proces er vaak niet overzichtelijker op is geworden. Een praktijkvoorbeeld hiervan noemen Timmermans et al. (2012) in hun boek ‘Complexiteit en gebiedsontwikkeling’. De Zuiderzeewerken en Deltawerken waren sterk technisch rationele projecten met een doelgerichte organisatie, wat resulteerde in “eenduidige eindbeelden”. De Deltacommissie die werd ingesteld in 2007 kwam daarentegen niet met een duidelijk eindbeeld, maar met aanbevelingen. De maatschappelijk dynamiek is dusdanig veranderd dat de legitimiteit van projecten steeds vaker ter discussie staat. Samen met de huidige financiële context maakt dit de planningspraktijk complex.

Tijdelijk ruimtegebruik biedt een antwoord op het probleem van complexiteit en de vraag naar flexibiliteit in ruimtelijke planning. Veel van de huidige regelgeving en planningsprocessen vinden echter hun oorsprong in het modernisme. Het voormalig Ministerie van VROM (2010) geeft zelf aan dat er een woud van regels is ontstaan, die vaak niet meer past bij de werkelijkheid. De Crisis- en Herstelwet is bijvoorbeeld een hulpconstructie om deze complexiteit van wet- en regelgeving te geraken.

De nieuwe Omgevingswet is hierbij een stap in de goede richting, maar het is de vraag in hoeverre de potentie van tijdelijk ruimtegebruik volledig benut wordt.

2.2 Economische verschuivingen

Nederland en Europa zijn in crisis. Het begrip ‘crisis’ betekent volgens de Van Dale “periode van slapte en werkloosheid”, wat duidt op een tijdelijke toestand.. De huidige crisis duidt echter op iets anders. Volgens Bergevoet & Van Tuijl (2013) is er sprake van een nieuwe werkelijkheid, waarin het geloof in enorme groeicijfers groei sterk is afgenomen. Onder andere door demografische ontwikkelingen, schaarste in grondstoffen en oplopende schulden lijkt er een einde te zijn gekomen aan de constante economische groei.

De crisis heeft grote consequenties voor de stedelijke planning in Nederland. Er is sprake van stagnatie op de woningmarkt en een systeemcrisis in de ruimtelijke ontwikkeling als geheel. Het systeem voor ruimtelijke ontwikkeling was eeuwenlang op de kwantitatieve vraag gericht; er werden op grote schaal woningen gebouwd waar gebruikers weinig invloed op hadden (Bergevoet & Van Tuijl, 2013). Nu de ruimtevraag veranderd is naar meer kwalitatieve aspecten hapert het systeem. Gebruikers nemen alleen ruimte af die goed op hun behoefte aansluit, inclusief goede vestigingscondities. Het aanbodgerichte systeem is niet flexibel genoeg om hierop te reageren.

Door vraaguitval en financieringsproblemen komen veel projecten moeilijk van de grond. Het Rijk heeft gepoogd dit probleem aan te pakken door middel van de Crisis- en herstelwet. Uit een evaluatie van de instrumenten blijkt dat de wet gezorgd heeft voor versnelling van veel projecten (Marseille et al., 2012). Dit geldt echter alleen voor de 44 aangewezen projecten, veelal voor grote projecten.

Voor het gros van de kleinere projecten blijven de problemen als gevolg van de economische crisis dus bestaan. De mogelijkheden om in ruimtelijke projecten te investeren zijn zowel bij de overheid als bij marktpartijen sterk geslonken. De problemen bij gemeenten zijn groot door het noodzakelijke afboeken van misgelopen grondopbrengsten.

Type	Percentage leegstand in 2012	Bron
Woningen	4,8%	(CBS, 2014)
Kantoren	+/- 16%	(NVM, 2013a)
Winkels	+/- 7%	(NVM, 2013b)

Tabel 2.1 Leegstandcijfers

Het probleem van grootschalige leegstand (zie tabel 2.1) is echter niet alleen te wijten aan de economische crisis zelf. Tijdens de economische 'boom' is er sprake geweest van continue overprogrammering door gemeenten en marktpartijen (Janssen-Jansen & Mulders, 2012). Door te optimistische aannames en structurele overschatting van de vraag is er veel overaanbod ontstaan, zowel op lokaal als regionaal niveau. Dit gaat verder dan de natuurlijke 'varkenscyclus' die wordt aangehouden op de vastgoedmarkt. Deze cyclus houdt in dat er geïnvesteerd wordt in productie van kantoren tijdens perioden van economische groei, terwijl de vraag naar alle waarschijnlijkheid is afgenomen wanneer de kantoren daadwerkelijk beschikbaar komen (Janssen-Jansen, 2010). Er vindt op deze manier een afwisseling plaats tussen perioden van overaanbod en tekorten.

Het probleem van stijgende leegstandspercentages is sterker geworden door de economische crisis. De vraag is immers nog verder weggevallen en nieuwe projecten komen nauwelijks van de grond.

De grootschalige structurele leegstand is een probleem, omdat leegstaande gebouwen meer kosten aan onderhoud en aflossingen dan ze opleveren (Bergevoet & Van Tuijl, 2013). Braakliggende terreinen kosten vooral rente. Daarbij komt dat leegstand en braakligging mogelijk de ruimtelijke samenhang in steden aantast. De leefbaarheid kan hierdoor onder druk komen te staan.

Volgens Bergevoet & Van Tuijl (2013) kan de stagnatie onder andere vlot getrokken worden door meer nadruk te leggen op de factor tijd. Steden moeten beter kunnen inspelen op veranderende condities op de korte termijn. Door tijdgerelateerde flexibiliteit te bieden worden steden volgens de auteurs toekomstbestendig en wendbaar. De auteurs lijken hiermee te willen impliceren dat tijdelijk ruimtegebruik op die manier een definitieve kans bieden voor de ontwikkeling van steden. Dit zou betekenen dat tijdelijke functies elkaar blijven afwisselen en centraal komen te staan in ruimtelijke planvorming.

2.3 Gevolgen voor de leefbaarheid in aandachtswijken

De economische crisis en stagnatie op de woningmarkt hebben grote gevolgen voor de stedelijke vernieuwing in aandachtswijken. De stedelijke vernieuwing, eind jaren '90 opgekomen, is in veel wijken stil komen te vallen. Door de terugval van woningverkoop viel immers de financiële basis onder veel plannen weg (Janssen-Jansen, 2010). Het onrendabele deel van de stedelijke vernieuwingsprojecten kon niet meer gefinancierd worden. Het stilvallen van grondopbrengsten bij veel gemeenten heeft er daarnaast toe geleid dat de kwaliteit van veel projecten, voornamelijk voor gekoppelde ontwikkelingen als openbaar groen en buurthuizen, onder grote druk is komen te staan (Janssen-Jansen & Mulders, 2012). Het wegvallen van dit soort voorzieningen tast mogelijk de leefbaarheid in wijken aan.

De consequenties van dit oponthoud zijn omvangrijk. De urgentie om deze wijken aan te pakken is immers nog steeds groot. In veel wijken zijn woonblokken reeds gesloopt, maar is de geplande nieuwbouw gestaakt. Een voorbeeld hiervan is het Confuciusveld in Amsterdam Nieuw-West, waar de bouw van koopwoningen door de crisis is vertraagd (Ymere, 2011). Deze bouwputten hebben gevolgen voor zowel de fysieke als sociale staat van de wijk; de openbare ruimte verpaupert en gevoelens van onveiligheid nemen toe (CCV, z.j.). Op de leefbaarheid in de 40 aandachtswijken lijkt de crisis relatief weinig invloed te hebben gehad (Ministerie van BZK, 2011). Over het algemeen genomen is de leefbaarheid voornamelijk vooruit gegaan in wijken die er het slechtst voor stonden, waardoor de kloof tussen wijken kleiner is geworden. De crisis heeft deze convergentie echter wel degelijk sterk vertraagd. Er zijn overigens bedenkingen bij de methode die de Leefbaarometer gebruikt; deze zal in paragraaf 5.2.1 verder worden toegelicht. Daarnaast is elke wijk anders en kunnen bepaalde kenmerken, bijvoorbeeld het aandeel jongeren of sociale huur, de effecten van conjunctuur op leefbaarheid juist versterken of verminderen (Rigo, z.j.).

2.4 Onderzoeksvragen

De crisis biedt kansen voor een omslag in de stedelijke vernieuwing. Woningcorporaties zetten immers een nieuwe koers in door zich minder te richten op sloop en nieuwbouw, en juist meer op mogelijkheden met de bestaande woningvoorraad (Stipo, 2012). Door deze aanpak wordt de stedelijke vernieuwing flexibeler en kan zij beter omgaan met onzekerheden, gezien het feit dat deze aanpak minder rigoureuus is en korte termijn aanpassingen mogelijk maakt. Deze koerswijziging is door de crisis noodzakelijk geworden. Daarnaast kan tijdelijk ruimtegebruik in de ‘tussentijd’, voordat de stedelijke vernieuwing op gang komt, mogelijk waardevol zijn voor aandachtswijken.

Uit de probleemanalyse is gebleken dat de leefbaarheid in aandachtswijken door meerdere oorzaken onder druk staat. Veel stedelijke vernieuwingsprojecten zijn stilgevallen en op verschillende plekken zijn braakliggende terreinen ontstaan; dit met onder andere verpaupering en gevoelens van onveiligheid tot gevolg. Tijdelijk ruimtegebruik wordt hiervoor vaak als oplossing genoemd en verschillend onderzoek toont aan dat de effecten op de korte termijn, wanneer de tijdelijke functies nog in stand zijn, positief en hoopvol zijn. Er mist echter onderzoek naar de effecten van tijdelijk ruimtegebruik in aandachtswijken op de langere termijn. Dit onderzoek poogt dit gat in kennis op te vullen.

Doel van dit scriptieonderzoek is om te onderzoeken wat de effecten zijn van tijdelijke buurt(moes)tuinen op de leefbaarheid in aandachtswijken. Gekeken wordt in hoeverre deze effecten in stand blijven wanneer een tijdelijke buurt(moes)tuin weer verdwijnt.

De centrale onderzoeksvraag van dit onderzoek luidt:

“Kunnen tijdelijke buurttuinen een langdurige bijdrage leveren aan de leefbaarheidsproblematiek in aandachtswijken?”

Om een goed onderbouwd antwoord op deze hoofdvraag te kunnen geven worden de volgende deelvragen beantwoord:

I Theorie

- Wat is tijdelijk ruimtegebruik en hoe wordt dit in de praktijk vormgegeven? Hoe wordt het begrip ‘tijdelijk’ hierin gedefinieerd? Wat is in deze context een tijdelijke buurtuin?

- Wat zijn de effecten van een groene leefomgeving op de leefbaarheid in buurten?

II Praktijk

- Hoe komen tijdelijke buurttuinen tot stand? Wie zijn hierbij betrokken?
- Welke leefbaarheidseffecten van tijdelijke buurttuinen zijn merkbaar in aandachtswijken?
- In hoeverre blijven deze effecten in stand als de buurttuinen verdwenen zijn? Welke condities spelen hierbij een rol?

**Potager des Oiseaux
Parijs**

SWOMP
Amsterdam

Methodologie **3**

In dit hoofdstuk wordt verder toegelicht welke stappen zijn genomen om tot de onderzoeksresultaten te komen. Naast deze onderzoeksopbouw ligt de nadruk op de onderzoeksstrategie en de opzet en uitvoering van het empirisch onderzoek. Hierbij wordt tevens ingegaan op de beperkingen van deze keuzes.

3.1 Onderzoeksopbouw

De stappen die ondernomen zullen worden in dit scriptieonderzoek staan schematisch weergegeven in afbeelding 3.1. Deze stappen zullen kort worden toegelicht.

Probleemanalyse

Het onderzoek is opgezet vanuit een probleemanalyse. Hierin wordt de maatschappelijke noodzaak van het onderzoek verduidelijkt. Ten eerste wordt de verschuiving van het ‘modernisme’ naar het ‘postmodernisme’ toegelicht. Dit biedt inzicht in de planningtheoretische context van het onderzoek. Daarnaast wordt gekeken naar de economische veranderingen die de onderzoekscontext sterk bepalen. Hierin spelen de stilstand op de woningmarkt, de systeemcrisis in de ruimtelijke ordening en het grote aantal braakliggende terreinen een rol. Ten slotte wordt gekeken wat de gevolgen hiervan zijn voor Nederlandse aandachtswijken.

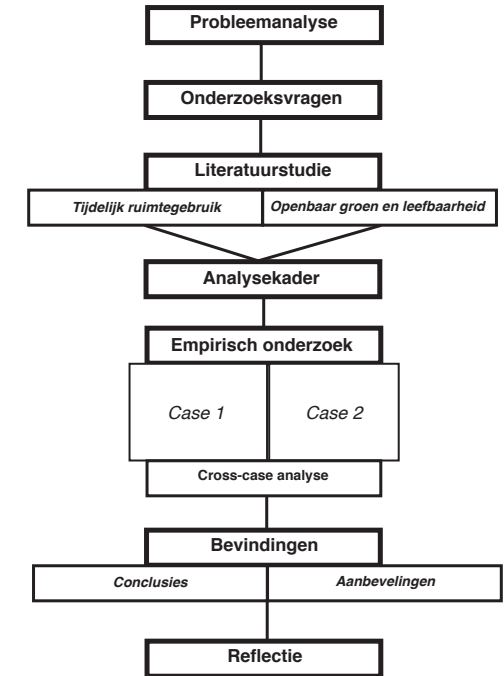
Onderzoeksvraag

Uit de probleemanalyse is een onderzoeksvraag opgesteld. Deze onderzoeksvraag luidt:

“In hoeverre kunnen tijdelijke buurttuinen een langdurige bijdrage leveren aan de leefbaarheidsproblematiek in aandachtswijken?”

Literatuurstudie

De volgende stap in dit scriptieonderzoek betreft het opstellen van een theoretisch kader. In deze literatuurstudie zal bestudeerd worden dat er momenteel geschreven is over de twee belangrijke concepten van het onderzoek. Eerst zal gezocht worden naar mogelijke vormen van tijdelijk ruimtegebruik. Gekeken wordt hoe tijdelijkheid gedefinieerd wordt, wat de aanleidingen en doelen zijn, welke vormen er bestaan, welke effecten reeds zijn aangetoond en welke elementen in het proces van belang zijn. Daarnaast zal gezocht worden naar een begripsbepaling van tijdelijke buurttuinen en leefbaarheid en wat de effecten van openbaar groen zijn op welzijn en leefbaarheid.

Afbeelding 3.1
Onderzoeksopbouw

Analysekader

Deze literatuurstudie zal leiden tot het opstellen van een analysekader. Door beide concepten samen te brengen zal een conceptueel model ontstaan. Vanuit dit conceptueel model zal worden bepaald op welke variabelen de cases worden geanalyseerd. De verwachting is dat dit onder andere de volgende variabelen betreft:

- Algemene gegevens over het project
- De aanpak binnen het project (organisatie, financiën)
- De positie van het project (reikwijdte, rol binnen gebiedsontwikkeling)
- Effect op de fysieke omgeving (fysieke invulling)
- Sociale cohesie (saamhorigheid, betrokkenheid)
- Overlast en verloedering
- Sociale veiligheid (objectieve en subjectieve veiligheid)

Empirisch onderzoek

In dit onderzoek zullen twee cases geanalyseerd worden. Zie voor een korte toelichting tabel 3.1. In de paragrafen 3.4 en 3.5 wordt de praktische uitvoering van het empirisch onderzoek nader toegelicht.

Bevindingen

Ten slotte zullen conclusies worden getrokken uit de geanalyseerde data. Hiermee worden vervolgens aanbevelingen gedaan over de manier waarop tijdelijk gebruik succesvol kan bijdragen aan de verbetering van leefbaarheid in aandachtswijken.

Case	Beschrijving
Jan van Schaffelaarplantsoen, Amsterdam	De grootschalige vernieuwing van de Kolenkitbuurt omvatte onder andere grootstedelijke woningbouw op het Jan van Schaffelaarplantsoen, een terrein langs de A10. Nadat dit plan niet tot uitvoering kwam, heeft kunstenaarscollectief Cascoland in 2011 in samenwerking met andere partijen het terrein van een tijdelijke invulling voorzien door ideeën van bewoners om te zetten in praktisch uitvoerbare ontwerpen. 5 juni 2014 is de openbare voorselectie van de tender gestart om tot een permanente ontwikkeling te komen.
Tussentuin Gaffelstraat, Rotterdam	De Stichting Tussentuin is opgericht door een aantal professionals uit verschillende werkterreinen met als doel “het ontwikkelen en verspreiden van kennis over collectieve groene ruimten tussen de bebouwde omgeving” (Stichting Tussentuin, z.j.). In de wijk het Oude Westen in Rotterdam is een tijdelijke tussentuin ontstaan na de sloop van een reeks woningen. De corporatie gaf aan dat nieuwbouw nog een aantal jaren op zich zou laten wachten; informatie waar een groep bewoners op is ingesprongen. Nu nieuwbouw nadert, zijn de activiteiten van de Tussentuin gestopt. De tuin is weliswaar nog wel toegankelijk.

Tabel 3.1 Cases

Reflectie

Aansluitend zal er op het onderzoek gereflecteerd worden. Hierin wordt gekeken naar de beperkingen van het onderzoek en zal op het persoonlijk handelen gereflecteerd worden.

3.2 Onderzoeksstrategie

Het onderscheid tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek wordt als fundamenteel beschouwd. Hierbij ligt de nadruk bij kwantitatief onderzoek op cijfers, terwijl de nadruk bij kwalitatief onderzoek op woorden ligt.

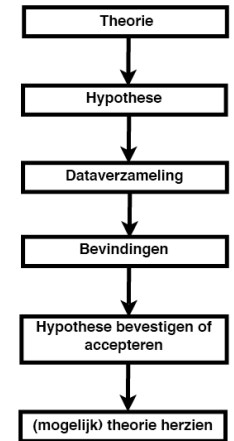
Dit onderzoek is kwalitatief van aard. Hier is voor gekozen, omdat het belangrijk wordt geacht de percepties van bewoners ten aanzien van de buurttuinen te achterhalen. Het draait hierbij om de 'waarom'-vraag en motieven achter antwoorden of keuzes. Door middel van kwalitatief onderzoek kan dit met behulp van interviews bereikt worden. Bij kwantitatief onderzoek en bijbehorende enquêtes was dit niet mogelijk geweest.

Kenmerken van kwalitatief onderzoek zijn daarnaast de inductieve methode van bewijsvoering en de interpretivistische en constructivistische aard. Deze kenmerken worden kort toegelicht.

3.2.1 Methode van bewijsvoering

Het onderzoek is deductief van aard. Deze methode van bewijsvoering wordt traditioneel gezien vaak toegepast bij kwantitatief onderzoek. Bryman (2008) geeft echter aan dat een deductieve methode ook goed bij kwalitatief onderzoek kan worden toegepast.

Bij een deductieve methode van bewijsvoering worden hypothesen gevormd uit de theorie, die vervolgens in de praktijk worden getoetst, zie afbeelding 3.2 (Bryman, 2008). In het geval van dit scriptieonderzoek worden hypothesen over de mogelijke effecten van tijdelijke buurttuinen op de leefbaarheid in aandachtswijken uit de literatuurstudie gedestilleerd. Deze worden omgezet in een conceptueel model en analysekader, welke gebruikt worden voor het empirisch deel van het onderzoek. De hypothesen worden vervolgens bevestigd of verworpen.

3.2.2 Epistemologie

Het onderzoek is interpretivistisch van aard. Hierbij probeert de onderzoeker menselijk gedrag of sociale fenomenen te begrijpen in plaats van te verklaren (Bryman, 2008). De onderzoeker heeft een interpretatieve houding, welke op drie niveau's doorwerkt. De onderzoeker interpreteert namelijk de interpretaties van anderen, maar de interpretaties van de onderzoeker moeten ook geïnterpreteerd worden. In dit onderzoek wordt gezocht naar interpretaties van bewoners over verschillende aspecten in hun buurt. De onderzoeker interpreteert deze data vervolgens op zijn manier in de analyse met eigen bevindingen tot gevolg.

3.2.3 Ontologie

Het onderzoek is constructivistisch van aard. Hierbij wordt kennis gezien als onbepaald, zonder vaste grenzen of beperkingen (Bryman, 2008).

Afbeelding 3.2
Deductief onderzoek

Door het handelen van actoren ontstaan sociale fenomenen, die in constante staat van revisie zijn. De leefbaarheid van een buurt is in dit verband geen extern feit, maar wordt gevormd door individuele en maatschappelijke acties en percepties.

3.3 Onderzoeksontwerp

In deze paragraaf wordt het onderzoeksontwerp toegelicht. Hierbij gaat het in dit onderzoek om een comparative case study. Bovendien worden de drie belangrijkste criteria van goed wetenschappelijk onderzoek toegelicht en toegepast op dit scriptieonderzoek.

3.3.1 Comparative case study

In dit onderzoek worden twee cases onderzocht en met elkaar vergeleken. Hiermee betreft het een comparative case study. Bij een case study wordt een casus gedetailleerd en intensief geanalyseerd (Bryman, 2008). Hierbij is de case niet simpelweg een locatie, maar bewust het object van onderzoek. In het geval van dit onderzoek betreft het de specifieke buurttuinen.

In dit onderzoek worden verschillende casussen met elkaar vergeleken om op deze manier een beter en breder beeld te krijgen van de situatie. In dit onderzoek gaat het hierbij om representative cases, cases die een voorbeeld stellen voor een bredere categorie (Bryman, 2008). In het geval van dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen buurttuinen die in gebruik zijn en buurttuinen die reeds verdwenen zijn.

Hierbij is het van belang dat de buurttuinen tijdelijk van aard zijn, en hiermee voldoen aan de in paragraaf 4.1 gestelde definitie van tijdelijk ruimtegebruik. Een andere voorwaarde is dat de buurttuin zich bevindt in één van de 39 aandachtswijken die door het Rijk zijn aangewezen.

3.3.2 Criteria van sociaal-wetenschappelijk onderzoek

Bryman (2008) gaat uit van drie belangrijke criteria om sociaal-wetenschappelijk onderzoek te kunnen evalueren: reliability, replicability en validity. Deze worden in deze paragraaf kort toegelicht.

De betrouwbaarheid van een onderzoek, reliability, slaat op de vraag of de onderzoeksresultaten herhaalbaar zijn (Bryman, 2008). In andere woorden, in hoeverre zouden dezelfde onderzoeksresultaten naar voren komen als het onderzoek opnieuw zou worden gedaan? Als er tijdens het onderzoek toevalsfouten optreden, zullen resultaten hierdoor aangetast worden. Dit is vooral een probleem bij kwantitatief onderzoek. Het criterium is bij dit onderzoek het beste te evalueren na uitvoering.

De herhaalbaarheid van het onderzoek, replicability, is sterk verwant aan de betrouwbaarheid, getuige de Nederlandse vertaling van het woord (Bryman, 2008). Bij dit criterium slaat de herhaalbaarheid echter op het onderzoek zelf, in hoeverre iemand ander het onderzoek opnieuw zou kunnen uitvoeren. In dit scriptieonderzoek is dit het geval, gezien het feit dat de procedures van onderzoek duidelijk worden beschreven.

De validiteit van het onderzoek, validity, valt uiteen in verschillende varianten (Bryman, 2008):

- **Measurement validity:** bij deze vorm gaat het om de vraag of de meetinstrumenten daadwerkelijk de onderzochte concepten meten. In dit onderzoek is dit van belang bij het begrip 'sociale cohesie', wat lastig meetbaar is. Hiervoor wordt het meetinstrument van Decide gebruikt.
- **Internal validity:** bij deze vorm van validiteit gaat het om de vraag of een causaal verband dat wordt aangetoond wel valide is. In dit geval worden veranderingen in de leefbaarheid van buurten specifiek gelinkt aan een buurt(moes)tuin, waarbij andere mogelijke oorzaken buiten beschouwing worden gelaten. Door specifiek te vragen naar de percepties van bewoners over het effect van de buurttuin, wordt het causale verband en de waarde van de onderzoeksresultaten sterker.
- **External validity:** bij deze vorm van validiteit gaat het om de vraag in hoeverre de onderzoeksresultaten gegeneraliseerd kunnen worden. In dit case study onderzoek worden slechts twee cases onderzocht, waardoor de externe validiteit altijd onder druk komt te staan. Door te kiezen voor representatieve cases wordt dit probleem echter beperkt.
- **Ecological validity:** bij deze vorm van validiteit gaat het om de vraag of de onderzoeker het onderzoek sterk stuurt door zijn eigen gedrag. In hoeverre laten de onderzoeksresultaten dus de werkelijkheid zien. In dit onderzoek worden de respondenten semi-gestructureerd, en dus deels gestuurd, geïnterviewd, maar de onderzoeker neemt hierbij een objectieve houding aan. De beleving van bewoners staat centraal, waarbij diezelfde bewoners aangeven wat voor hun de belangrijkste aspecten zijn. De respondent bepaalt de focus van het interview, waarbij de onderzoeker hier gericht vragen over stelt. Op deze manier vindt er zo min mogelijk sturing plaats.

3.4 Dataverzameling en -analyse

Het empirisch onderzoek bestaat uit kwalitatieve interviews, die bij twee groepen worden afgenomen. Enerzijds worden experts geïnterviewd, zowel beleidsmakers als initiatiefnemers, over de oprichting, doelen en verwachte effecten van de buurttuinen. Anderzijds worden bewoners geïnterviewd over de werkelijke effecten van de buurttuinen, hierbij ligt de focus op percepties.

De cases worden in eerste instantie geanalyseerd op onder andere sociaal-economische en demografische kenmerken. Hierdoor wordt de context van de cases geschetst en kan een betrouwbaardere vergelijking tussen cases gemaakt worden. Deze onderlinge vergelijkbaarheid is immers vaak een lastig punt bij kwalitatief onderzoek gezien de geringe standaardisatie. De context van beide cases zal dus ook ontegenzeggelijk verschillen, maar door de context van de buurten te schetsen wordt duidelijk in hoeverre de leefbaarheidsproblematiek mogelijk verschilt. Door de buurttuinen in hun respectievelijke context te plaatsen zijn zij beter te vergelijken en kunnen sterkere conclusies opgesteld worden.

In eerste instantie zijn enkele expertinterviews uitgevoerd. In Amsterdam met initiatiefnemer Roel Schoenmakers en buurtcoördinator San San Liem; in Rotterdam met initiatiefnemer Wolbert van Dijk en initiatiefnemer en onderzoeker Joke van der Zwaard. Wat betreft het bewonersonderzoek zijn in de nabije omgeving van beide buurttuinen eerst brieven gepost om het onderzoek aan te kondigen. Geïnteresseerde bewoners hebben hierbij reeds de mogelijkheid gekregen een afspraak te maken voor een interview.

Daarnaast heeft de onderzoeker op verschillende dagen en tijdstippen bij de potentiële respondenten aangebeld om hen uit te nodigen voor een interview. In eerste instantie kwamen hierdoor vooral respondenten naar voren die niet actief waren bij de desbetreffende buurttuin. Om een zo representatief mogelijk beeld te kunnen vormen van de situatie per buurt zijn daarnaast actieve buurtbewoners benaderd met behulp van de initiatiefnemers.

De interviews zijn semi-gestructureerd van aard, waarbij de onderzoeker een interview guide gebruikt als houvast en rode draad. Op deze manier worden alle relevante onderwerpen behandeld, maar kunnen respondenten voldoende eigen inbreng bieden (Bryman, 2008). De interview guides volgen uit het analysekader (hoofdstuk 5) en zijn bijgevoegd in bijlage 1. De nadruk bij de bewonersinterviews ligt op de perceptie van de respondenten. In hoeverre hebben zij bijvoorbeeld het gevoel dat de sociale cohesie verbeterd is sinds de buurt(moes)tuin? Door in te spelen op deze gevoelens en percepties krijgt de respondent meer mogelijkheid om een open antwoord te geven. De beleving van bewoners komt hierdoor centraal te staan, wat een beter beeld schetst van de situatie in de buurt. Een mogelijk probleem hierbij kan zijn dat de onderzoeker balanceert tussen subjectiviteit, inspelen op percepties van respondenten, en de noodzaak tot objectiviteit om respondenten niet sterk te sturen. Deze balans wordt getracht te vinden door wel enige structuur aan te houden waar de onderzoeker zich aan vast kan houden.

Het interviewproces wordt door deze manier van werken flexibel, doordat respondenten de volgorde en focus van het interview kunnen sturen. Respondenten laten immers merken welke aspecten en patronen zij het belangrijkste vinden, waar de onderzoeker op in kan spelen.

Respondenten krijgen hiermee de gelegenheid om hun verhaal te vertellen en de onderzoeker kan tevens inspelen op onverwachte situaties. Een nadeel hiervan is dat de interviews niet gestandaardiseerd zijn, omdat de gestelde vragen per interview verschillen. Hoewel dezelfde onderwerpen besproken worden, kan het dus zo zijn dat antwoorden niet geheel eenduidig zijn.

Met de verhalen van respondenten kan vervolgens een algemeen verhaal per buurttuin worden opgesteld. Hierbij is het van belang te vermelden dat de resultaten voornamelijk indicatief zijn. De dataset door de keuze voor kwalitatief onderzoek is kleiner dan het geval was geweest bij bijvoorbeeld enquêtes. Binnen de dataset is geprobeerd een representatief beeld te schetsen door zowel actieve als niet-actieve bewoners te interviewen. Met een kleine dataset blijft het echter lastiger een representatief beeld voor de gehele buurt te schetsen. Om hier op in te spelen worden respondenten gevraagd ook aan te geven in hoeverre zij het gevoel hebben dat ook anderen bijvoorbeeld nieuwe sociale contacten hebben opgedaan. Wanneer respondenten zien dat andere bewoners meer contact hebben op straat, geeft dit een indicatie voor de algemene situatie in de buurt. De resultaten geven dus een indicatie voor de situatie per buurt en buurttuin.

De interviews zullen met goedkeuring van de respondenten worden opgenomen om deze vervolgens uit te kunnen schrijven. Deze transcripties zullen vervolgens geanalyseerd worden met behulp van de CAQDAS-methode (Computer Assisted Qualitative Data Analysis). Deze methode vergroot de transparantie van het onderzoek, doordat de interviews op een gestructureerde manier worden geanalyseerd (Bryman, 2008). Hiervoor wordt gebruikt gemaakt van het computerprogramma Atlas.ti.

Door middel van een coding manual worden de interviews gecodeerd. Deze codes worden deels van tevoren opgesteld, voortkomend uit het analysekader, en aangevuld met codes die tijdens de interviews of analyse naar voren komen. De dataverzameling en -analyse vinden daarom deels geïntegreerd plaats. Interviews worden zo snel mogelijk na afname gecodeerd, omdat uit deze interviews wellicht lessen getrokken kunnen worden voor nieuwe interviews. De nadruk zal gedurende het onderzoek echter steeds verder verschuiven van verzameling naar analyse. De daadwerkelijke analyse van gecodeerde resultaten vindt plaats nadat de dataverzameling geheel is afgerond.

Het gebruik van de CAQDAS-methode is volgens Bryman (2008) controversieel, onder andere door het feit dat onderzoekers door kunnen slaan in kwantificering. De context van de kwalitatieve data gaat hierdoor verloren, terwijl deze context bij kwalitatief onderzoek juist zo belangrijk is. Om dit te voorkomen wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van algemene codes en vindt bovendien geen kwantificering plaats.

Door het gebruik van codering ontstaat per casus en per onderwerp een overzicht van gedane uitspraken door de respondenten. Op deze manier kunnen uitspraken met elkaar vergeleken worden en vormt zich een beeld van de situatie in de wijk. Hierbij wordt steeds teruggegrepen naar het originele transcript om de context waarin uitspraken gedaan zijn te bezien. Zoals eerder aangegeven moet hierbij zorgvuldig om worden gesprongen met het feit dat de dataset klein is. De op te stellen conclusies moeten algemeen en indicatief beschouwd worden.

3.5 Generaliseerbaarheid

Nu besproken is in hoeverre de onderzoeksresultaten representatief zijn voor de buurt als geheel en hoe hier per casus conclusies uit kunnen worden getrokken, wordt bekeken in hoeverre deze conclusies generaliseerbaar zijn. Zijn de conclusies per buurttuin aldus exemplarisch voor andere buurttuinen?

In dit onderzoek worden slechts twee cases onderzocht, waardoor de generaliseerbaarheid altijd onder druk komt te staan. Dit is in eerste instantie geprobeerd op te vangen door te kiezen voor representatieve cases, waarbij gekozen is voor een buurttuin die nog aanwezig is en een buurttuin die (bijna) verdwenen is. Hierbij blijft de context echter erg belangrijk; elke buurttuin is hierdoor anders. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met de inrichting van de tuin of de verschillende actoren in kwestie.

In het geval van dit onderzoek moet dus voorzichtig worden omgesprongen met het generaliseren van resultaten. Zoals eerder aangegeven zijn de conclusies indicatief voor de situatie per buurttuin. Geprobeerd zal worden succes- of faalfactoren te identificeren die indicatief kunnen zijn voor tijdelijke buurttuinen in het algemeen. Het is van belang dat deze algemeen van aard zijn, zodat deze ook naar andere contexten vertaald kunnen worden.

**Tussentuin Gaffelstraat
Rotterdam**

*De tijdelijke
buurttuin*

4

In dit hoofdstuk worden de eerste twee deelvragen beantwoord. Hiermee wordt een theoretisch kader opgezet dat de basis vormt voor dit onderzoek. Eerst wordt de context van het onderzoek uiteengezet. Wat is tijdelijk ruimtegebruik en op welke manieren manifesteert dit fenomeen zich? De tijdelijke buurttuin neemt in dit verhaal een speciale rol in. Tevens worden de begrippen 'stedelijke vernieuwing' en 'leefbaarheid' geïntroduceerd in paragraaf 3, waarin het huidige beleid rond aandachtswijken wordt geschetst. De laatste paragraaf vormt het opstapje voor het empirisch onderzoek. Gekeken wordt welk onderzoek er reeds gedaan is naar de relatie tussen een groene leefomgeving en leefbaarheid. Welke theorieën kunnen hieruit gehaald worden om te toetsen in de praktijk? Deze conclusies worden in het volgende hoofdstuk omgezet in een analysekader.

4.1 Tijdelijk ruimtegebruik

Tijdelijk ruimtegebruik is geen nieuw fenomeen. Een bekend voorbeeld van tijdelijke bebouwing in het verleden is de Amstelkerk in Amsterdam (PMB, 2012). In 1668 werd deze tijdelijke noodkerk gebouwd, later zou er een stenen versie voor in de plaats komen. Een ander voorbeeld zijn enkele tuindorpen in Amsterdam Noord, gebouwd als tijdelijke nooddorpen na de Eerste Wereldoorlog. Wat beide voorbeelden gemeen hebben is het feit dat ze nog steeds te bezichtigen zijn. Tijdelijk is in beide gevallen permanent geworden. In hoeverre is iets tijdelijk, en in hoeverre is iets permanent? Als de Amstelkerk morgen gesloopt wordt is het bouwwerk minder permanent gebleken dan we vandaag konden vermoeden.

Onder andere deze kwestie wordt in deze paragraaf besproken. De afgelopen jaren is de aandacht voor tijdelijk ruimtegebruik toegenomen, met name door de recente financiële crisis. Wat zijn de aanleidingen, doelen en effecten van tijdelijke functies en in hoeverre biedt de huidige praktijk bruikbare instrumenten? Kortom, hoe moeten we tijdelijk ruimtegebruik duiden?

4.1.1 Aanleidingen volgens Bishop & Williams (2012)

Zoals uit de inleiding op deze paragraaf blijkt is de discussie rond tijdelijkheid eindeloos. In deze deelparagraaf worden verschillende definities van tijdelijkheid en tijdelijk ruimtegebruik naast elkaar gezet. Deze tegen elkaar afgewogen wordt een eigen definitie van tijdelijk ruimtegebruik opgesteld waarmee verder wordt gewerkt in het onderzoek.

In hun Grondwet van de Tussentijd geven Dzokic et al. (2010) een bruikbare definitie als startpunt van deze begripsbepaling. De auteurs gaan uit van het begrip 'tussentijd' en definiëren dit als volgt:

“De tussentijd is de tijdspanne die aanbreekt na de beëindiging van de oorspronkelijke functie van een terrein of gebouw en duurt tot de (al dan niet beoogde, al dan niet succesvolle) herontwikkeling.”

Tijdelijke functies manifesteren zich in deze tussentijd door gebruik te maken van de vrijgekomen ruimte. Dzokic et al. (2010) stellen expliciet dat de tussentijd eindig is, een aspect waar Bishop & Williams (2012) zich bij aansluiten in hun definitie. De auteurs stellen immers:

“A use is not temporary until it has proven to be so, by disappearing.” (Bishop & Williams, 2012)

Deze definiëring staat aan de kern van het begrip ‘tijdelijkheid’, maar lijkt in de huidige tijd ook te eenvoudig om het begrip goed te kunnen duiden. In de eerder genoemde definitie van Dzokic et al. (2010) is de onzekerheid van huidige ontwikkelingen expliciet meegenomen. Het is immers onzeker op welke termijn een terrein of gebouw ook daadwerkelijk herontwikkeld zal worden. Mede door de recente economische malaise heeft het begrip ‘tijdelijkheid’ een andere lading gekregen; de duur van veel tijdelijke functies is namelijk langer dan aanvankelijk gedacht werd. Veel ongebruikte terreinen liggen langer braak en gebouwen staan langer leeg; langer dan de varkenscyclus doet geloven (MeJudice, 2012). Dit staat op gespannen voet met de definiëring die de wetgever aanhoudt. Volgens de Wabo kunnen tijdelijke omgevingsvergunningen alleen worden verleend aan activiteiten die maximaal 5 jaar duren (TAB, 2011). De duur van de tussentijd is dus afgebakend, terwijl dit in de werkelijkheid een onzeker gegeven is.

Dit biedt ruimte voor de eerder genoemde fundamentele vraag: in hoeverre is tijdelijk nog daadwerkelijk tijdelijk? McQuire (2008) geeft hiervoor een handreiking door te stellen dat tijdelijkheid onderdeel is geworden van het ritme van een stad. Een nieuw ritme met spontane, onverwachte ontwikkelingen die goed aansluiten bij nieuwe paradigma’s als ‘bottom-up planning’ en ‘kleinschalig ontwikkelen’. Tijdelijke functies wisselen zich hierdoor af en verplaatsen zich ook ruimtelijk gezien.

“the temporary is manifesting itself in not only short lasting creative installations and festivals but in a mode of the city, or a rhythm.” (McQuire, 2008)

Een praktijkvoorbeeld hiervan zijn de Reizende Tuinen in Arnhem, waar braakliggende terreinen tijdelijk een groene invulling krijgen. Er ontstaat een nieuw ruimtelijk patroon in de stad: een spel tussen tijdelijk en permanent, waarbij de vraag steeds vaker opdoemt of tijdelijk niet het nieuwe permanent is (Van den Ende, 2012). Het loslaten van dit eindbeelddenken wordt door steeds meer auteurs opgepikt. Schutten (2010a) geeft hierbij aan dat steden continu aan verandering onderhevig zijn en de tussentijd hierdoor een veel breder begrip is geworden.

“Men kan dus ook spreken over tussentijd als een soort onbegrensde, of eeuwigdurende, tussentijd, wat een specifiek beroep doet op architectuur en stedenbouw.” (Schutten, 2010)

Veel definities van tijdelijk ruimtegebruik gaan uit van de kenmerken van tijdelijke functies. Gezien de variëteit aan tijdelijke functies is het lastig hier een eenduidige definitie uit te halen. Haydn & Temel

“Temporäre Nutzungen sind diejenigen, die von Beginn an als nur vorübergehend gedacht sind.” (Haydn & Temel, 2006)

(2006) stellen in hun definitie dat tijdelijkheid niettemin eindig is, maar verleggen de focus naar de intentie van gebruikers of ontwikkelaars. Tijdelijke functies zijn volgens de auteurs immers pas tijdelijk als het voorafgaand aan de daadwerkelijke ontwikkeling al duidelijk was dat de functie tijdelijk zou zijn. Hierdoor ontstaat er volgens de auteurs een relatie tussen tijdelijke en permanente functies. De tijdelijke functies spelen hierin een belangrijke rol omdat ze de ruimte voorbereiden op functies met een langere levensduur.

Bishop & Williams (2012) nemen in hun verdere begripsbepaling hetzelfde uitgangspunt door ook de intentie van gebruikers, ontwikkelaars of planners centraal te stellen. Volgens de auteurs is tijd hierin vooral een meetinstrument, waarbij er sprake kan zijn van kort- of langdurige fases. Zoals er bij de meeste gebouwen geen expliciete discussie is over de levensduur, is dit element juist inherent aan tijdelijke functies. De intentie is immers dat de functie tijdelijk moet zijn. De auteurs geven echter aan dat het niet altijd duidelijk is wat de intentie van de initiatiefnemer daadwerkelijk is. In deze discussie zal hierdoor onvermijdelijk sprake zijn van ambiguïteit.

“Therefore, for the sake of simplicity our definition is not based on the nature of the use, or whether rent is paid, or whether a use is formal or informal, or even on the scale, endurance or longevity of a temporary use, but rather the intention of the user, developer or planner that the use should be temporary.” (Bishop & Williams, 2012)

De definitie die in het vervolg van dit onderzoek wordt aangehouden luidt:

“Tijdelijk ruimtegebruik is het intentioneel gebruiken van de stedelijke ruimte gedurende de tussentijd, de tijdsperiode die aanbreekt na de beëindiging van de oorspronkelijke functie van een terrein of gebouw en duurt tot de (al dan niet beoogde, al dan niet succesvolle) herontwikkeling.”

In paragraaf 4.2 zal deze definitie verder worden uitgewerkt en specifiek worden toegepast op tijdelijke buurttuinen.

4.1.2 Aanleidingen voor tijdelijk ruimtegebruik

Tijdelijk ruimtegebruik heeft de afgelopen jaren een vlucht genomen en staat steeds meer in de belangstelling. Om dit te verklaren worden in de literatuur verschillende aanleidingen gegeven. Deze aanleidingen schetsen een breder beeld van het nut en de noodzaak van tijdelijk ruimtegebruik in tijden van groeiende complexiteit en economische onzekerheid.

4.1.2.1 Aanleidingen volgens Bishop & Williams (2012)

Bishop & Williams (2012) noemen zeven aanleidingen om de groeiende hype rond tijdelijk ruimtegebruik te verklaren:

1. Onzekerheid
2. Leegstand
3. Revolutie op de arbeidsmarkt
4. Intensiteit ruimtegebruik
5. Counterculture / activisme
6. Nieuwe technologieën
7. Creatieve milieu's

De eerste twee aanleidingen zijn het meest van belang voor dit onderzoek en worden in deze paragraaf kort uiteengezet en gelinkt aan de Nederlandse literatuur. Een belangrijke bron hierbij is het betoog van Bergevoet & Van Tuijl (2013) waarin zij pleiten voor een flexibele stad.

Leegstand

Leegstand is een groeiend probleem in steden over de hele wereld. Hierin kan het onderscheid gemaakt worden tussen leegstand van vastgoed en braakliggende terreinen. Bishop & Williams (2012) noemen een aantal oorzaken om dit probleem te verklaren, waaronder verschuivingen in de economische structuur. Deze is de afgelopen decennia verschoven van een industriële economie naar een diensteneconomie, en heeft hierdoor in grote industriesteden veel leegstand veroorzaakt. De financiële crisis heeft deze problematiek in grote mate versterkt. Door groeiende suburbanisatie is de druk op binnenstedelijke gebieden toegenomen, wat vooral in de Verenigde Staten heeft geresulteerd in 'uitgeholde' binnensteden. In Nederland zijn deze effecten minder sterk merkbaar, maar desondanks is de winkelleegstand groot. Dit is deels te verklaren door het Nederlandse detailhandelsbeleid, waarbij ingezet wordt op clustering en branchebeperkingen. Hierdoor is veel perifere detailhandel als de 'meubelboulevard' ontstaan. In deze beide gevallen is krimp de oorzaak van leegstand, maar ook in tijden van demografische en economische groei ontstaat steeds vaker leegstand. Die leegstand is de fysieke representant van het vacuüm tussen oude en nieuwe functies. Tijdelijke functies kunnen dit gat dicht en bloeien juist in dit vacuüm op. Bishop & Williams (2012) stellen bovendien dat ruimtelijke functies elkaar steeds sneller en vaker afwisselen.

“Although there is little statistical evidence to back this up, buildings do seem to be intended, more than ever before, to fulfil a market requirement and be abandoned as circumstances change.” (Bishop & Williams, 2012)

Hierdoor is er een enorm aantal leegstaande vierkante meters kantoor- en winkeloppervlakte ontstaan. Door de recente financiële crisis is deze problematiek nog groter geworden. Janssen-Jansen (2010) beaamt dit, maar stelt dat een nog belangrijkere oorzaak hiervan overoptimisme is. Immers, “optimism should be in the nature of planners, but over-optimism is a dead end street”. Gezien de overvloed aan plannen en strategieën is het voor veel overheden klaarblijkelijk lastig om een aantal stappen terug te doen. Het continue groeimodel zou daarom losgelaten moeten worden, omdat het niet meer lijkt aan te sluiten op de werkelijkheid. Die nieuwe werkelijkheid vraagt om realistische strategieën, waarbij optimisme nodig is, maar ook kritisch benaderd wordt. Onzekerheid moet nog meer een intrinsiek onderdeel worden van ontwikkelingsmodellen, waarbij scenario’s flexibeler zijn.

Bergevoet & Van Tuijl (2013) geven ook aan dat leegstand erop duidt de vraag naar ruimte verkeerd is ingeschat, waarschijnlijk veroorzaakt door de overtuigende groeicijfers in het verleden. De auteurs stellen dat er een omslag moet plaatsvinden van een aanbodgestuurd systeem naar een gebruiksgerichte aanpak. De gebruikerswensen moeten hierbij centraal komen staan, waardoor de stad beter aansluiting kan vinden op haar gebruikers. Tijdelijk ruimtegebruik kan hier een waardevolle rol spelen door het centraal stellen van experimenteren.

Onzekerheid

De afgelopen decennia is de wereld om ons heen onzekerder geworden. Bishop & Williams (2012) geven hiervoor verschillende oorzaken: de val van de Berlijnse Muur, de opwarming van de aarde en de recente financiële crisis.

Deze crisis heeft ervoor gezorgd dat overheden massaal moeten bezuinigen om met de groeiende onzekerheid om te gaan, maar volgens de auteurs zijn stadsburgers en ondernemers veel flexibeler. Hier biedt tijdelijk ruimtegebruik kansen, omdat het mogelijkheden biedt voor innovatie en experimenten. Bergevoet & Van Tuijl (2013) sluiten zich hierbij aan en beschrijven een verschuiving van maakbaarheid naar onvoorspelbaarheid. Het huidige systeem moet ingrijpend veranderen om dit op te vangen door tijdgelateerde flexibiliteit te bieden. Tijdelijk ruimtegebruik vormt volgens de auteurs “een permanente kans voor de ontwikkeling van de stad” doordat het middel snel op veranderingen kan reageren, maar ook op de langere termijn veranderingen kan realiseren.

4.1.2.2 Aanleidingen volgens Tijdelijk Anders Bestemmen (2011)

TAB (2011b) neemt een praktisch uitgangspunt om de verschillende aanleidingen voor tijdelijk ruimtegebruik te onderscheiden. Dit doen zij door te kijken naar de geschiktheid van gebieden voor tijdelijk ruimtegebruik. Ze onderscheiden hierin zes types:

1. Onzekere toekomst

Veel terreinen wacht een onzekere toekomst en blijven daardoor in de tussentijd leeg. Een voorbeeld kan zijn dat een gemeente tussen meerdere terreinen moet kiezen voor een specifieke toekomstige ontwikkeling. In de tussentijd kunnen deze terreinen gebruikt worden door tijdelijke functies.

2. Strategisch bezit

Veel terreinen zijn in strategisch bezit om door eigenaren eventueel later te worden gebruikt. Bedrijven willen in de toekomst bijvoorbeeld uitbreiden en pachten daarvoor extra grond. Ook speelt de financiële waarde van de grond een rol, de grond wordt in de toekomst wellicht meer waard. In de tussentijd kunnen deze terreinen prima tijdelijk bestemd worden.

3. Dubbel bestemmen

Op veel terreinen is meervoudig ruimtegebruik mogelijk. Deze terreinen kunnen tijdelijke functies die hard nodig zijn, maar elders geen ruimte kunnen vinden, die benodigde ruimte bieden. Op deze manier kan de kwaliteit van de bestaande functies ook verbeterd of versterkt worden.

4. Afwachting ontwikkeling

In veel Nederlandse steden liggen braakliggende terrein te wachten op een nieuwe functie. Vaak zijn deze invullingen al bekend, maar zijn bouwplannen uitgesteld of gestaakt. Een belangrijke aanleiding hiervoor is de recente financiële crisis. Gezien de grote ruimtedruk in steden biedt tijdelijk ruimtegebruik een waardevolle bestemming.

5. Planologisch slot

Een planologisch slot houdt in dat er geen ontwikkeling plaats mag vinden op een bepaald terrein. Dit is bijvoorbeeld het geval bij hinderzones of beleidsmatig gereserveerde gronden.

Het kan er dus voor zorgen dat ontwikkelingen in bepaalde gebieden erg lastig uitvoerbaar zijn. Deze gebieden kunnen worden ingezet voor tijdelijke functies, totdat de definitieve bestemming in beeld komt. Hiervoor zou dit planologische slot opgebroken moeten worden, maar Tijdelijk Anders Bestemmen (2011) geeft hiervoor geen handreiking. De praktische uitvoerbaarheid zal dus erg context-afhankelijk en discutabel zijn.

6. Leegstand

Voor veel gebouwen en terreinen zijn nog geen plannen in zicht. Dit is bijvoorbeeld het geval in krimpgebieden, waar kopers of ontwikkelaars lang op zich laten wachten. Tijdelijke functies kunnen in de tussentijd soelaas bieden voor deze gebieden. Een praktijkvoorbeeld hiervan is het creëren van studentenhuisvesting in leegstaande kantoorpanden.

4.1.3 Doelen van tijdelijk ruimtegebruik

In de literatuur worden verschillende doelen aangereikt die men met tijdelijk ruimtegebruik wil bereiken. Veelal richten deze zich op het verbeteren van de kwaliteit van een gebied. TAB (2011b) geeft aan dat ook zeer praktische zaken een rol spelen. Eigenaren van een gebied hebben bijvoorbeeld baat bij huuropbrengsten van grond die ongebruikt is, terwijl diezelfde huur voor veel gebruikers juist relatief laag is.

Dzokic et al. (2010) koppelen daarnaast een doelstelling aan hun definitie van de tussentijd, namelijk dat binnen de autonome tussentijd tijd en ruimte geboden moet worden “aan initiatieven om mogelijke toekomstperspectieven te activeren”.

Schutten (2010a) gaat van hetzelfde principe in haar definiëring van ‘pauzelandenschappen’, waarin ze stelt dat deze plekken “zwanger zijn van mogelijkheden en daarmee een welkome afwisseling vormen van de gestolde stad”. Hierbij worden kwaliteiten toegekend aan tijdelijke functies, die de stad als geheel versterken en aantrekkelijker maken. In pauzelandenschappen zijn namelijk bestemmingen mogelijk die op andere plekken onmogelijk zijn. Temel (2006) stelt dat dit niet alleen geldt voor de factor ‘ruimte’, maar ook voor de factor ‘tijd’. Dit experiment en het benutten van deze mogelijkheden wordt van essentiële waarde geacht voor een stad.

Schutten (2010b) werkt deze waarde van de tussentijd verder uit door te stellen dat de tussentijd een impuls voor transformatie kan zijn. Dit wordt ook genoemd door TAB (2011b). De tussentijd begint al als er van feitelijke vernieuwing nog geen sprake is. Het begint immers bij het denkproces over wijken, bij het zoeken naar toekomstperspectieven. Door middel van experimenteren leren beleidsmakers een gebied beter kennen. Dit wordt beaamd door Sulsters (2010) die stelt dat tijdelijk ruimtegebruik een waardevol instrument kan zijn voor gebieden en gebruikers waarin zij “hun gezamenlijke toekomst opnieuw uitvinden”.

Doelstellingen van tijdelijk ruimtegebruik reiken dus verder dan het opvullen van frictieleegstand. Tijdelijke functies kunnen gebruikt worden als “impulsen in een duurzame sociaal-economische ontwikkeling en een herkenbaar cultureel profiel van het gebied” (Sulsters, 2010). Er kan hierbij sprake zijn van een meerwaarde voor de stedelijke vernieuwing. In de tussentijd wordt namelijk de basis gelegd voor de verdere ontwikkeling van het gebied. Dit is voornamelijk van belang wanneer het tijdelijke gebruik een publieke dimensie heeft, als met name tijd en aandacht een grote rol spelen bij de investering.

Tijdelijk gebruik levert dan namelijk een bijdrage die verder reikt dan het tegengaan van oneigenlijk gebruik.

4.1.4 Vormen van tijdelijk ruimtegebruik

Nu er een duidelijk beeld geschetst is van de definitie, aanleiding en doelen van tijdelijk ruimtegebruik wordt in deze paragraaf geanalyseerd op welke manier tijdelijk ruimtegebruik zich in de praktijk manifesteert. Dit wordt gedaan aan de hand van verschillende typologieën die in de literatuur aangereikt worden. Deze typologieën worden nadrukkelijk gevoed door praktijkvoorbeelden.

Dzokic et al. (2010) introduceerden in paragraaf 4.1 het begrip ‘tussentijd’. De auteurs maken echter onderscheid tussen vier soorten tussentijd en geven hierbij praktijkvoorbeelden.

- *Voorziene tussentijd*: de nieuwe functie van het terrein of gebouw en de tijdsduur van leegstand is bij benadering bekend. De tussentijd is hierdoor een bijproduct, “de overgangperiode naar een vast bepaalde toekomstige situatie”. Voorbeelden hiervan zijn een wijk in transitie, bijvoorbeeld Transvaal, Den Haag met als specifiek project Hotel Transvaal.
- *Onvoorziene tussentijd*: de herontwikkeling van het terrein of gebouw is onzeker, maar wel voorbereid. Hierdoor kan de bestemmingsloze toestand voor onbepaalde tijd voortduren. Een voorbeeld hiervan is de Noord-Zuidlijn in Amsterdam, waar lange tijd onzekerheid was over de uitvoering. H.J.A. Hofland lanceerde in NRC Handelsblad het idee om een prijsvraag uit te schrijven voor herbestemming van de metrohaltes.

- *Opportunistische tussentijd*: de herontwikkeling van het terrein of gebouw is nog niet in gang gezet. Er is ook nog geen nieuwe bestemming bekend. Het terrein of gebouw kan dan tijdelijk in gebruik gegeven worden om inkomsten te genereren of het zo aantrekkelijk mogelijk voor te bereiden op herontwikkeling. Een voorbeeld hiervan is de NDSM-werf, waar de definitieve bestemming voor langere tijd open ligt (zie afbeelding 4.1).
- *Strategische tussentijd*: in dit geval is er sprake van een “bewust ingelaste pauze” om op experimentele wijze een nieuwe bestemming te vinden. Een voorbeeld hiervan is de herontwikkeling van het Hembrugterrein in Zaandam, waar tijdelijk ruimtegebruik vanaf het begin als strategie is ingezet in de planvorming.

TAB (2011b) geeft een overzicht van negen verschillende vormen van tijdelijk ruimtegebruik en toont hierbij verschillende praktijkvoorbeelden. De voorbeelden worden bovendien gelinkt aan de door TAB eerder genoemde aanleidingen en motieven.

- Tijdelijke cultuur: Noorderparkkamer, Amsterdam. Deze culturele huiskamer van Amsterdam-Noord is als tijdelijk podium in het Noorderpark geplaatst om het park nieuwe leven in te blazen in afwachting van verdere ontwikkeling. Door het organiseren van culturele activiteiten en door de verbinding aan te gaan met buurtbewoners is het podium een sociale verrijking.
- Tijdelijke commercie: Tijdelijke horeca, Hamburg. Het gebied rondom de ‘Holzhafen’ was in afwachting van ontwikkeling, waarna enkele ondernemers er standclubs vestigden. Toen de ontwikkeling op gang kwam, verhuisden ze naar een oude veerbootterminal, tevens in afwachting van herontwikkeling. Op deze manier is het gebied op de kaart gezet.

**Prinzessingarten
Berlijn**

- *Tijdelijke recreatie*: Empty Lots, Brazilië. Dit project was een bottom-up initiatief van een aantal kunstenaars en architecten om braakliggende terreinen (leegstand) in steden in te zetten als openbare ruimte. De functies werden hierbij afgestemd op het karakter van de buurt en de wensen van bewoners.
- *Tijdelijke energie*: Tijdelijk windmolenpark, A27, Flevoland. Op terreinen met een agrarische bestemming langs de A27 bij Almere zijn tien tijdelijke windmolens geplaatst. Voor deze grond wacht een onzekere toekomst, ze zijn immers aangewezen voor de stedelijke ontwikkeling van Almere Hout vanaf 2020. De tijdelijke bestemming draagt bij aan de milieudoelstellingen van de gemeente en biedt grondopbrengsten.
- *Tijdelijke tuinen*: Prinzessinnengarten, Berlijn. Een braakliggend stuk grond (leegstand) is hier omgevormd tot een stadstuin annex kwekerij. Er is geen ontwikkelingsperspectief. Bewoners uit de wijk worden bij het project betrokken, waardoor het een sociale verrijking vormt (zie afbeelding 4.2).
- *Tijdelijk wonen*: Tijdelijke studentenhuysvesting, Amsterdam. Op enkele terreinen die in afwachting van ontwikkeling zijn, hebben gemeente en corporaties verplaatsbare wooncomplexen gerealiseerd. Op deze manier blijft het areaal behouden en blijven de gronden beschikbaar voor hun definitieve bestemming.
- *Tijdelijk groen*: Refugium - De tuinman, Den Bosch. Op dit braakliggende terrein waar nog geen plannen voor liggen (leegstand) is geprobeerd “het beeld van onkruid om te zetten in een beeld van natuur”. Dit biedt een kwaliteitsimpuls en maakt de ecologische kracht van de stad zichtbaar.
- *Tijdelijk water*: Hiervan wordt door TAB geen voorbeeld genoemd. Er kan echter bijvoorbeeld gedacht worden aan tijdelijke waterberging.
- *Tijdelijk verbinden*: Hiervan wordt door TAB geen voorbeeld genoemd. Er kan echter bijvoorbeeld gedacht worden aan een tijdelijke brug.

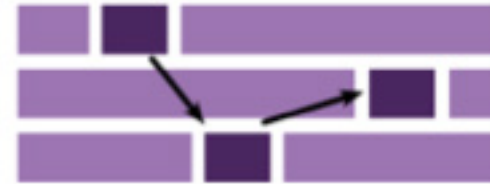
Oswalt et al. (2013) geven negen verschillende vormen van tijdelijk ruimtegebruik en focussen hierbij specifiek op de rol van tijd.

1. Stand-in

Een stand-in functie is niet van blijvende betekenis voor een plek. Wanneer de tijdelijke functie ophoudt, start er een volgende (definitieve) functie. De tijdelijke functie vult dus alleen het gat op tussen eerdere en volgende functies. De uitvoering van tijdelijke functies wordt hierdoor wel gemakkelijker, aangezien de impact laag is.

2. Free-flow

Een free-flow functie is blijvend van aard, maar verhuist van plek naar plek binnen hetzelfde gebied. Het vluchtige karakter van de functie draagt dus ook bij aan de lange termijnontwikkeling van een gebied.

3. Impulse

Hoewel de impulsfunctie na verloop van tijd weer verdwijnt, heeft hij toch zijn sporen nagelaten in de latere programmering van het gebied. Het tijdelijke gebruik biedt hierbij een impuls en wellicht inspiratie voor nieuwe activiteiten.

4. Consolidation

Deze vorm van ruimtegebruik begint als tijdelijke functie, maar verandert in de loop der tijd in een lange termijn functie. Dit impliceert dat het informele karakter van de tijdelijke functie geformaliseerd moet worden.

5. Co-existence

In deze situatie blijft de informele tijdelijke functie bestaan naast de definitieve invulling van het gebied. Al dan niet op kleinere schaal blijft coëxistentie dus toch mogelijk.

6. Parasite

Tijdens de ontwikkeling van een permanente functie ontwikkelen zich tijdelijke functies, die meeliften op het succes van de ontwikkeling.

7. Pionier

Ongebruikte ruimte wordt eerst toegeëigend door zeer informele activiteiten, bijvoorbeeld geïmproviseerde marktkraampjes, het succes waarvan ervoor zorgt dat de activiteiten een steeds permanentere vorm aannemen en er bijvoorbeeld markthallen of winkelcentra ontstaan.

8. Subversion

In dit geval worden ruimtes met een permanente functie bezet door tijdelijke functies met als doel een verandering teweeg te brengen. Een voorbeeld hiervan zijn de tentenkampen van de Occupy-beweging.

9. Displacement

Permanente functies moeten in dit geval tijdelijk verplaatst worden, bijvoorbeeld door een verbouwing, voordat zij weer naar een permanente locatie kunnen terugkeren. Dit kan de functie mogelijk hernieuwde energie opleveren.

4.1.5 Effecten van tijdelijk ruimtegebruik

Om inzicht te verkrijgen in de mogelijke effecten van tijdelijk ruimtegebruik bieden Lindemann & Schutten (2012) een bruikbaar handvat. Zij noemen zes 'ingrediënten' van de ontwikkelkracht van tijdelijk ruimtegebruik.

1. Innovatiekracht

Tijdelijk ruimtegebruik kan een aanjager zijn voor innovatie en vernieuwing, omdat het middel uitermate geschikt is om met verschillende programma's te experimenteren (Lindemann & Schutten, 2012). Kompier (2009) geeft aan dat tijdelijk gebruik een motor kan zijn voor transformatieprocessen, doordat het op individueel niveau leidt tot inventiviteit en ondernemerschap. Daarnaast functioneert een tijdelijke locatie als stedelijk laboratorium.

2. Beeldvorming

Het imago van een gebied kan sterk beïnvloed worden door tijdelijke functies en hiermee nieuwe denkrichtingen en ontwikkelingen mogelijk maken (Lindemann & Schutten, 2012). Sulsters (2010) geeft aan dat deze beeldvorming een belangrijke rol speelt bij de vestigingsvoorkeuren van klantgroepen. Op de korte termijn schroeft tijdelijk gebruik de verblijfskwaliteit omhoog (PMB, 2012).

3. Slagkracht

Een groot voordeel van tijdelijk ruimtegebruik is dat het snel in kan spelen op veranderende situaties (Lindemann & Schutten, 2012).

De slagkracht is hierdoor groot, mede door het snelle terugverdieneffect. Dit sluit goed aan bij het betoog van Bergevoet & Van Tuijl (2013) die pleiten voor flexibele gebiedsontwikkeling. Het kunnen herijken van de planvorming staat hierin centraal.

4. Katalyserende werking

De dynamiek en leefkwaliteit in een gebied worden vaak versterkt door tijdelijke functies, vooral in vergelijking met de ex ante situatie: leegstand of braakligging (Lindemann & Schutten, 2012). Dit heeft een katalyserende werking, omdat het gebied aantrekkelijk blijft voor huidige gebruikers en tegelijkertijd nieuwe gebruikers worden aangetrokken. Daarnaast wordt het ondernemerschap in een gebied versterkt. Sulsters (2010) pleit er ook voor om investeringen (tijdelijke functies) als katalysator in te zetten voor de "echte stedelijke processen".

5. Kennisvergaring

Tijdelijk ruimtegebruik genereert interessante informatie over een gebied, waarmee andere partijen doelgericht beslissingen kunnen nemen (Lindemann & Schutten, 2012). Dit wordt beaamd door TAB (2011b), die stelt dat beleidsmakers een gebied beter leren kennen door te experimenteren (zie paragraaf 4.3).

6. Waardestijging

Het is onduidelijk of er vaak sprake is van een directe waardestijging (Lindemann & Schutten, 2012).

Meestal is er sprake van een indirecte waardestijging bij tijdelijke functies, een culturele of maatschappelijke waarde als er dynamiek ontstaat en de identiteit van een gebied wordt versterkt. Dit is lastig te meten in vergelijking met bijvoorbeeld de vastgoedwaarde. Deze indirecte waardestijging wordt ook door Sulsters (2010) benoemd (zie paragraaf 4.3).

Deze indirecte waardestijging betreft onder andere het verbeteren van de leefbaarheid en het versterken van de sociale cohesie. Hier is echter weinig onderzoek naar gedaan. Kompier (2009) geeft aan dat groepen met een sociale achterstand sterk betrokken kunnen worden bij ontwikkelingen in hun wijk en dat door deze bottom-up benadering het profiel van een wijk versterkt wordt. Volgens PMB (2012) versterken wijktuinen de sociale cohesie en leefbaarheid in de wijk en raken bewoners intensiever betrokken bij hun wijk doordat ze direct invloed uit kunnen oefenen op de inrichting van hun leefomgeving. In Amsterdam Nieuw-West speelden echter ook problemen rond vandalisme en diefstal, waardoor een discussie ontstond over de openbaarheid van de tuinen.

4.1.6 Institutionele factoren rond tijdelijk ruimtegebruik

Nu in kaart is gebracht wat de aanleidingen, doelen, vormen en effecten van tijdelijk ruimtegebruik zijn, wordt het proces rond dit fenomeen toegelicht. In hoeverre is er in de praktijk ruimte voor flexibiliteit tijdelijke functies? Welke rol spelen verschillende actoren in het proces, en welke instrumenten hebben zij vervolgens tot hun beschikking? Deze vragen worden in deze paragraaf behandeld.

4.1.6.1 Wetgeving

TAB (2011a) biedt een juridische handreiking om overheden en andere initiatiefnemers te adviseren over de mogelijkheden bij het regelen van tijdelijke functies. Zij maken hierbij onderscheid tussen wettelijke mogelijkheden op basis van de Wro en wettelijke mogelijkheden op basis van de Wabo.

In het bestemmingsplan, het voornaamste instrument binnen de Wro, liggen toegestane activiteiten en bebouwing vast, maar burgemeester en wethouders hebben een wijzigingsbevoegdheid (TAB, 2011). De beslistermijn bij deze procedure is slechts 6 weken, waardoor een bestemming op deze manier sneller kan worden gewijzigd dan bij een herziening van het bestemmingsplan. De procedure wordt echter nauwelijks gebruikt bij tijdelijke functies, gezien de kosten en tijd.

De Wabo biedt daarentegen een betere basis voor het realiseren van tijdelijke functies. De eerste optie hiervoor is de tijdelijke omgevingsvergunning (TAB, 2011). De tijdelijke activiteiten mogen hierbij niet langer dan 5 jaar duren, wat een nadeel is voor veel initiatieven gezien de onzekere toekomst. Een andere mogelijkheid is het projectbesluit, die kan worden afgegeven door burgemeester en wethouders aan projecten met een gemeentelijk belang. De beperkte geldigheidsduur wordt dan als voorwaarde verbonden aan de omgevingsvergunning. De beslistermijn bij beide opties is 6 maanden. Daarnaast kan men onthefing verlenen aan kruimelgevallen, een categorie die nader bepaald is in het Besluit omgevingsrecht. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om een bijbehorend bouwwerk of een dakkapel, kleine afwijkingen van het bestemmingsplan. Dit is voor de meeste tijdelijke gebruikers echter geen mogelijkheid gezien de kleine schaal van de kruimelgevallen.

Daarnaast biedt de Leegstandswet mogelijkheden voor de tijdelijke verhuur van leegstaand vastgoed (Bergevoet & Van Tuijl, 2013). Er kan voor een maximale periode van vijf jaar verhuurd worden. Deze termijn kan worden opgerekt tot tien jaar in het geval van kantoorgebouwen.

4.1.6.2 Actoren

Zoals in paragraaf 4.6.1 duidelijk is geworden speelt de gemeente een belangrijke rol om tijdelijke functies mogelijk te maken. In het juridische proces faciliteren zij namelijk meestal deze ontwikkelingen. Tijdelijk gebruik wordt ook steeds vaker een vast onderdeel van het bredere ruimtelijke beleid. Bijvoorbeeld de gemeente Amsterdam heeft veel ervaring opgedaan met het “faciliteren van processen om tot een daadkrachtige en werkelijke invulling van tijdelijkheid te komen” en deze ervaringen gebundeld in de uitgave ‘Tijdelijk Amsterdam’ (PMB, 2012). De gemeente Arnhem werkt nauw samen met het Departement Tijdelijke Ordening in de stad om leegstand en initiatieven aan elkaar te koppelen.

Het feit dat de overheid steeds vaker ruimte biedt aan particulier initiatief en ondernemerschap wordt steeds vaker als bewuste keuze gezien, en niet slechts als logisch gevolg van de laagconjunctuur (Groot Jebbink, 2013). De overheid dient nog steeds verantwoordelijkheid te nemen voor het vraagstuk, maar de invulling van de oplossingen wordt overgelaten aan andere initiatiefnemers. De overheid faciliteert, maar nodigt ook uit. Dit laatste vindt bijvoorbeeld zijn weerklank in crowdsourcing (Ministerie van I&M, 2014).

Deze houding van de overheid past binnen de ‘Gebiedsontwikkeling Nieuwe Stijl’ die het Ministerie van Infrastructuur & Milieu (2014) voorstaat. Vier rode draden lichten dit concept toe:

1. “Brede waardecreatie op lange termijn staat in veel praktijken voorop.” Hierbij staan naast financiële doelstellingen bijvoorbeeld ook maatschappelijke doelstellingen voorop.
2. “Er ontstaan nieuwe strategieën voor ontwikkeling en financiering.” Nieuwe, langrijge samenwerkingsverbanden worden gevormd en planflexibiliteit komt centraal te staan.
3. “Nieuwe activiteiten en nieuwe rollen voor initiatiefnemers, private partijen en overheden.”
4. “Duurzaamheid fungeert als zelfstandige aanjager van gebiedsontwikkeling.”

Bishop & Williams (2012) beschrijven juist de rol van de private sector in processen rond tijdelijk ruimtegebruik. Volgens de auteurs initiëren vastgoedeigenaren sinds de financiële crisis steeds vaker zelf tijdelijke activiteiten, terwijl zij zich hier in het verleden vaak van afkeerden. Die afkeer wordt voornamelijk gevoed door de angst dat tijdelijke functies niet meer wijken als een definitieve bestemming gevonden is. Deze angst blijkt volgende auteurs echter ongegrond te zijn, door te zorgen voor een vertrouwensbasis en formele contracten. Vastgoedeigenaren zien aan de andere kant steeds beter de voordelen in, die grotendeels overeen komen met de doelen van TAB (2011b), zie paragraaf 4.3.

Misschien wel de belangrijkste actor in het proces om tijdelijk ruimtegebruik te realiseren is de tijdelijke gebruiker zelf. Urban Catalyst (2003) onderscheidt vijf types tijdelijk gebruikers:

1. Start-ups: bijvoorbeeld startende ondernemers die op de langere termijn volledige integratie in de stedelijke economie zoeken.
2. Migranten: deze groep is (tijdelijk) niet geïntegreerd in een stabiel sociaal netwerk of arbeidsstructuur en richten zich daarom op tijdelijke functies.
3. Systeemvluchtelingen: initiatiefnemers die zich bewust vanuit ideologisch oogpunt terugtrekken uit gangbare structuren.
4. Drop-outs: bijvoorbeeld illegale immigranten, daklozen of misdadigers
5. Part-time activisten: burgers die hun leven willen verrijken door te experimenteren, ondanks het feit dat ze een stabiele positie in de samenleving hebben.

Wat opvalt aan deze typering van Urban Catalyst (2003) is dat een groot deel van de tijdelijke gebruikers een marginale maatschappelijke positie lijkt te hebben. De onderzoeksgroep verklaart dat zij zich daarom tot tijdelijke functies richten.

4.1.6.3 *Strategieën en instrumenten*

Oswalt et al. (2013) bieden zes strategieën voor actie om tijdelijk ruimtegebruik in de praktijk toe te passen, dit varieert van activeren tot exploiteren. De zes strategieën zullen kort worden toegelicht inclusief een door Oswalt et al. aangedragen voorbeeld.

1. "Enable"

De eerste stap om tijdelijk ruimtegebruik mogelijk te maken, is het activeren van mogelijke gebruikers en het weghalen van barrières.

De overheid, vastgoedeigenaar of bemiddelaar neemt hiervoor het initiatief en laat de invulling open. Een belangrijk middel om dit mogelijk te maken is om tijdelijke gebruikers te helpen om geschikte ruimtes te vinden. De focus ligt daarnaast meestal niet op individuele functies, maar op de wens om de stedelijke ruimte als geheel nieuw leven in te blazen. Het is dus belangrijk om mogelijkheden te creëren waar buitenstaanders op in kunnen springen. Een goed voorbeeld hiervan is het project Einfach Mehrfach in Wenen, waarbij weinig gebruikte publieke ruimtes bestemd zijn voor dubbele functies. Zo worden bijvoorbeeld schoolpleinen buiten schooltijden ingezet voor andere activiteiten.

2. "Initiate"

In dit geval is er meestal sprake van een braakliggend terrein waar in de nabije toekomst geen commerciële ontwikkelingen mogelijk zijn, en welke bovendien te grootschalig is voor een individuele tijdelijke gebruiker. Planners of vastgoedontwikkelaars ontwikkelen dan een strategie die het mogelijk maakt tot tijdelijk gebruik van de stedelijke ruimte te komen. Hierbij is overleg tussen grondeigenaars en de vergunningverlener (vaak de overheid) essentieel. Er wordt dus feitelijk een raamwerk vastgesteld waarbinnen een diversiteit aan activiteiten kan ontstaan. Deze diversiteit was bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar bij de tijdelijke invulling van Spitalfields Market in Londen, waar onder andere sportfaciliteiten, restaurants en markten ondergebracht waren.

3. "Claim"

Bij deze strategie ontstaan tijdelijke functies uit conflict. Door protest tegen omstreden activiteiten en plannen claimen tijdelijke gebruikers in feite de ruimte. De media en publieke opinie spelen hierbij een belangrijke rol.

Het doel is vaak om nieuwe publieke ruimtes te creëren om sociale en culturele impulsen te genereren. Een voorbeeld hiervan is het Park Fiction in Hamburg, waar een groep buurtbewoners een vastgoedproject succesvol aanvocht door zelf plannen voor een wijkpark te ontwikkelen. Door aanhoudend protest vanuit de buurt en de verminderde populariteit van het stadsbestuur, ging laatstgenoemde akkoord met het wijkpark.

4. "Coach"

Het belangrijkste bij deze strategie is het coachen van potentiële tijdelijke functies en gebruikers. Nieuwe tijdelijke gebruikers missen vaak kennis, kunde en een netwerk. Een mogelijkheid is dan om een platform te creëren waar tijdelijke gebruikers elkaar kunnen ondersteunen. Een voorbeeld hiervan is de Berlin Club Commission, opgericht om het vaak negatieve imago van clubs te verbeteren. Daarnaast hebben de clubs de mogelijkheid gekregen om ervaringen en contacten te delen.

5. "Formalize"

Formalisering van tijdelijke functies vindt meestal plaats in een vergevorderd stadium van het proces. Het grote voordeel hierbij is dat gebruikers zekerheid krijgen en langetermijninvesteringen kunnen doen. De informaliteit die tijdelijke functies in het begin hebben wordt op middellange termijn ook een zwakte omdat het voortbestaan niet zonder risico's is. Er zijn verschillende stappen om functies te formaliseren, van legalisering van het gebruik tot het professionaliseren van de organisatie. Deze geleidelijke formalisering is duidelijk te zien bij het Arena-complex in Berlijn..

Na een tijd kreeg het initiatief een langetermijnlease en werd de organisatie geprofessionaliseerd. Dit betekende consolidatie, maar heeft ook tot vercommercialisering geleid wat op gespannen voet staat met vernieuwing.

6. "Exploit"

Bij deze zesde strategie wordt tijdelijk ruimtegebruik door vastgoedeigenaars aangewend voor hun eigen belangen. Het doel kan bijvoorbeeld zijn om een specifiek gebruikersmilieu te creëren of om commerciële functies aan te trekken. Zogenaamde guerilla stores, een vorm van pop-up winkels, zijn bovendien een aantrekkelijke vorm van branding en marketing voor veel bedrijven. De NDSM-werf in Amsterdam is een goed voorbeeld waarbij de Gemeente Amsterdam het terrein bewust tijdelijk heeft ingevuld als culturele hub om het terrein en Amsterdam-Noord als geheel bekend en aantrekkelijk te maken.

Bergevoet & Van Tuijl (2013) bieden in hun betoog voor flexibele gebiedsontwikkeling een aantal instrumenten als randvoorwaarden voor succes. Deze zijn ook grotendeels toepasbaar op tijdelijke functies. Enkele juridische instrumenten zijn reeds besproken in paragraaf 4.6.1; daarnaast worden procesmatige, financiële en ruimtelijke instrumenten benoemd.

1. Procesmatige instrumenten

- Lokaal handelen: het aanwenden van huidige bewoners en gebruikers om zo de planvorming te verbeteren. Gebleken is dat het aanwenden van sociaal kapitaal een positieve invloed heeft op economisch kapitaal.

- Matchmaking: het bij elkaar brengen van ruimtevraag en ruimteaanbod, bijvoorbeeld door middel van borrels of social media. Een goed praktijkvoorbeeld hiervan is de braakliggingskaart van de gemeente Amsterdam, waar tijdelijke initiatieven worden gekoppeld aan braakliggende gronden.
- Placemaking: Door de reputatie en het imago van een gebied te versterken, wordt deze aantrekkelijker voor nieuwe gebruikers. Dit kan zowel door fysieke ingrepen gerealiseerd of door formele middelen als huurprijsbeleid en een aangepast juridisch kader.
- Improviseren: Improviseren en experimenteren met verschillende functies, om zo al doende uit te vinden hoe het moet.

2. Financiële instrumenten

- Afwaarderen: door de boekhoudkundige waarde bij te stellen naar de reële (markt)waarde kunnen transacties weer op gang komen. Bijvoorbeeld in het geval van buurtmoestuinen is dit nodig om stadslandbouw de ruimte te bieden om rendement te halen (DLO, 2013).
- Innovatiesubsidies: een projectmatige overheidssubsidie om innovatie te stimuleren in de ruimtelijke ontwikkelingen. Deze vorm van subsidies zijn bijvoorbeeld gebruikt bij het Open Lab Ebbinghe.
- Crowdfunding: door middel van collectieve financiering kunnen producten en projecten gerealiseerd worden. Op deze manier is bijvoorbeeld het bedrijfsverzamelgebouw Vechtclub XL in Utrecht grotendeels bekostigd.
- Cashflowsturing: investeringsrisico's worden verkleind door pas kosten te maken als er direct zicht is op opbrengsten. Investerings worden zo in de tijd gespreid en inkomsten worden naar voren gehaald.

- Upgraden: bestaande ruimtes worden voor een lage prijs aangeboden, waarbij de gebruikers de transformatie voor rekening nemen. Hierdoor heeft de aanbieder partij geen transformatiekosten en kunnen gebruikers hun eigen wensen invullen.

3. Ruimtelijke instrumenten

- Close reading: door op zoek te gaan naar de aanwezige kwaliteiten van (steden)bouwkundige structuren kunnen onvoorziene gebruiksmogelijkheden ontdekt worden.
- City dressing: door cosmetische ingrepen kan het imago van een gebouw of gebied sterk verbeterd worden, wat uitstraalt op de bredere omgeving.
- Funciteneutraliteit: door een ruimtelijke structuur te creëren waarbinnen verschillende functies naast en na elkaar kunnen bestaan, is de kans op tijdelijk of hergebruik groter.
- Pop-up: tijdelijke bouwwerken of tijdelijke ruimtelijke structuren vragen relatief weinig inspanning en maken tijdelijk ruimtegebruik mogelijk. Hiermee kunnen nieuwe ontwikkelingen op gang geholpen worden.

4.2 Tijdelijke buurttuinen

In de vorige paragraaf is een tamelijk breed beeld van tijdelijk ruimtegebruik weergegeven. Dit is het algemene kader waarbinnen tijdelijke buurttuinen functioneren. In deze paragraaf wordt ingezoomd op de tijdelijke buurttuin, waarbij naar een geschikte definitie wordt gezocht en het verschijnsel nader binnen het eerder geschetste kader wordt geplaatst.

Een belangrijk element van een buurttuin is dat sprake is van een gemeenschapszin. Dit slaat terug op de Engelse term ‘community garden’. De ‘American Community Gardening Association’ omschrijft een community garden als volgt:

“Any piece of land gardened by a group of people ... it can be urban, suburban, or rural. It can grow flowers, vegetables or community. It can be one community plot, or many individual plots. It can be at a school, hospital, or in a neighbourhood. (ACGA, z.j.)”

Deze definitie laat zien dat we te maken hebben met een erg breed begrip. De gemeenschap is in ieder geval erg belangrijk, de tuin is er voor en door de buurt. Bovendien geeft de ACGA met deze definitie aan dat de tuin de gemeenschap zelf ook kan versterken. Er lijkt hier sprake te zijn van sociale effecten. Dit is een andere vorm van de eerder door Lindemann & Schutten (2012) benoemde katalyserende werking van tijdelijke functies.

Drake & Lawson (2013) geven aan dat braakliggende gronden een “natuurlijke locatie” zijn voor buurttuinen en dat er op dit punt sprake is van een discours in de literatuur. De auteurs stellen echter dat buurttuinen niet gezien moeten worden als oplossing voor leegstand, maar als vervanging van leegstand.

“When framed as a solution, community gardens are possible only when there is a previous vacant condition. As a replacement of vacancy, community gardens would instead be possible in a number of circumstances and represent a commitment to the garden instead of the intended outcomes. (Drake & Lawson, 2013)”

De buurttuin wordt op deze manier een doel op zich in plaats van een middel om een doel te bereiken. Op deze manier kan de buurttuin als functie een passende plaats innemen naast andere stedelijke functies. Dit kan potentieel het imago van een plek versterken, zoals in deelparagraaf 4.1.5 is benoemd.

De definitie die uit bovenstaande analyse en de definiëring van tijdelijk ruimtegebruik in deelparagraaf 4.1.1 is geëxtraheerd luidt:

“Een tijdelijke buurttuin is een stuk braakliggende grond dat door een groep buurtbewoners intentioneel tijdelijk ontwikkeld wordt voor de hele buurt, door het kweken van planten en/of verbouwen van groente en fruit, gedurende de tussentijd.”

Bij buurtmoestuinen is de link met stadslandbouw snel gelegd. Volgens DLO (2013) is stadslandbouw in Nederland voornamelijk sterk in opkomst door stagnatie in de stedelijke ontwikkeling. Stadslandbouw kan op die manier tijdelijk een toegevoegde waarde leveren aan de omgeving. DLO (2013) maakt onderscheid tussen kleine arealen voor gemeenschappelijke moestuinen, de focus van dit onderzoek, en grotere arealen voor stadsboeren. Grondgebonden vormen van landbouw zijn minder geschikt door tijdelijk gebruik, in tegenstelling tot gewassen die na één seizoen geoogst kunnen worden en verplaatsbare stadslandbouw.

4.3 Stedelijke vernieuwing en leefbaarheid

De tijdelijke buurttuinen die de focus binnen dit onderzoek vormen bevinden zich in aandachtswijken. Deze term werd in 2007 geïntroduceerd door toenmalig minister Vogelaar, omdat zij af wilde van de stempel 'probleemwijk' (Ministerie van VROM, 2007). In de eerstvolgende paragraaf wordt een korte geschiedenis van het beleid rond aandachtswijken uiteengezet. Vervolgens wordt het begrip 'leefbaarheid' geïntroduceerd en gekeken wat dit inhoudt. Het verbeteren van de leefbaarheid is immers een belangrijk doel van het beleid in aandachtswijken. De tijdelijke buurttuinen worden bovendien getoetst op hun leefbaarheidseffecten.

4.3.1 Stedelijke vernieuwing

'Stedelijke vernieuwing' als begrip werd in 1997 geïntroduceerd in de Nota Stedelijke vernieuwing, als opvolger van het tot dan toe geldende discours 'stadsvernieuwing' (Schuiling, 2007). Deze klassieke vorm van stadsvernieuwing deed in de jaren zestig zijn intrede en kende vier speerpunten (Ekkers & Helderma, 2010):

1. Zeggenschap voor de bewoners, waarbij buurtorganisaties formeel erkend werden.
2. Bouwen voor de buurt, waarbij renovatie voor nieuwbouw gaat en de bestaande structuur centraal staat.
3. Projectgerichte organisatie, in plaats van de normale hiërarchische lijnorganisatie zoals die bij veel gemeentes bestond.
4. Planmatig en gefaseerd werken

Participatie en inspraak stonden in deze periode centraal, nadat burgers zelf ook mondiger waren geworden (Ekkers & Helderma, 2010). De stadsvernieuwing had een sterk routinematig karakter waarbij de wijken systematisch werden aangepakt door gemeenten en woningcorporaties. De nadruk lag hierbij op fysieke verbetering van de wijken.

In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening werd het begrip 'stedelijke vernieuwing' geïntroduceerd (Ekkers & Helderma, 2010). Hierbij kwam de nadruk te liggen op integraal beleid en werken dus ook niet-fysieke maatregelen noodzakelijk. Gekoppeld aan het Grotestedenbeleid kwamen vijf thema's in onderlinge betrokkenheid centraal te staan: onderwijs, veiligheid, zorg, werk en leefbaarheid.

Met de Nota stedelijke vernieuwing werd de vernieuwingsopgave geformuleerd als herstructurering (Ekkers & Helderma, 2010). Met de 56-wijkenaanpak werd gepoogd de leefbaarheid in deze gebieden te verbeteren, maar in de praktijk blijkt dat de focus nog steeds op de fysieke pijler ligt. Bij het in 2007 vastgestelde Vogelaarbeleid zijn de sociale en economische pijler expliciet toegevoegd aan de wijkaanpak. Zo worden in deze krachtwijken bijvoorbeeld veiligheids- en jongerenprogramma's opgezet. De Vogelaarwijken vormen de context voor dit onderzoek.

4.3.2 Leefbaarheid

Leefbaarheid staat bekend als een containerbegrip, waar geen eenduidige definitie van tegen valt. Desalniettemin lijkt er enige consensus te zijn in de academische literatuur dat het begrip iets zegt over de woonomgeving vanuit het perspectief van de mens. Hierin worden zowel fysieke als sociale aspecten meegenomen.

In dit onderzoek wordt de definitie van het Ministerie van VROM (2009) aangehouden:

“Leefbaarheid is de mate waarin de omgeving aansluit bij de eisen en wensen die er door de mens aan worden gesteld.”

Het operationaliseren van het begrip leefbaarheid is lastig, gezien de vele aspecten die het omvat. RIGO en Atlas voor gemeenten hebben hierop in opdracht van het Ministerie van VROM de Leefbarometer ontwikkeld, als instrument om de leefbaarheid van Nederlandse wijken te kunnen meten en vergelijken.

De Leefbarometer is samengesteld uit 49 omgevingsindicatoren, waarmee wordt voorspeld hoe bewoners de leefbaarheid van hun woonomgeving beoordelen (Ministerie van VROM, 2009). Hierbij moet worden opgemerkt dat bijna alle omgevingsindicatoren objectief van aard zijn. Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld de indicator ‘overlast’ afkomstig is uit de Politie-monitor. Hierin zijn weliswaar bewoners-enquêtes verwerkt, maar het begrip leefbaarheid zelf is ook erg subjectief. Andere indicatoren, zoals de huizenprijzen, zijn volledig objectief van aard. De leefbaarheid wordt op deze manier via een rekenmodel voorspeld, maar deze voorspelling kent haar grenzen. Het is immers goed denkbaar dat een indicator als ‘overlast’ in Friesland anders beoordeeld wordt dan in Rotterdam-Zuid.

Thorborg et al. (2006) maken ook onderscheid tussen de objectieve en subjectieve leefomgevingskwaliteit, maar deze kunnen volgens de auteurs ook geïntegreerd worden.

Vaak gaat een goede objectieve kwaliteit van de leefomgeving samen met een positieve waardering door bewoners. Er zijn echter uitzonderingen op deze regel, bijvoorbeeld in grootstedelijke gebieden waar bewoners positief zijn ondanks relatief veel lawaai.

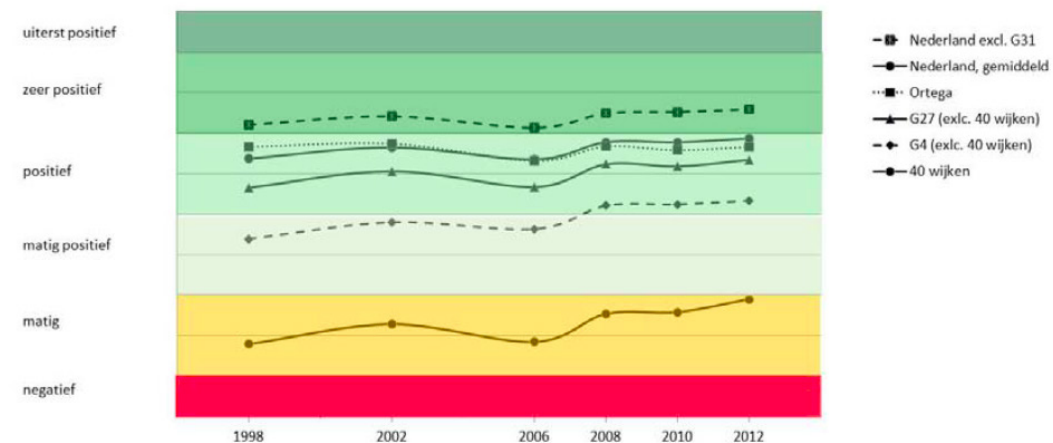
De Leefbaarometer maakt onderscheid tussen zes dimensies, te weten (Ministerie van VROM, 2009):

1. Dimensie woningvoorraad: woningdichtheid, woningtype, bouwperiode.
2. Dimensie publieke ruimte: water in de omgeving, geluidsoverlast, groene ruimte.
3. Dimensie voorzieningen: nabijheid supermarkt, groot winkelcentrum, bankfiliaal.
4. Dimensie bevolkingssamenstelling: werkloosheid, inkomensniveau, afkomst.
5. Dimensie sociale samenhang: leeftijdsopbouw, huishoudenssamenstelling, verhuizingen.
6. Dimensie veiligheid: overlast, vernielingen, geweldsmisdrijven.

In dit onderzoek worden scores van de Leefbaarometer meegenomen, maar specifiek gefocust op de dimensies 'publieke ruimte', 'sociale samenhang' en 'veiligheid', gezien het feit dat deze direct gerelateerd zijn aan het concept buurttuinen. De verwachting is dat er vooral op deze dimensies effecten waarneembaar zijn, aangezien het onwaarschijnlijk is dat bijvoorbeeld de woningvoorraad of voorzieningen veranderen door een buurttuin.

In afbeelding 5.1 staat de ontwikkeling in gemiddelde leefbaarheidsscores door de jaren heen weergegeven (Ministerie van VROM, 2009). Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende categorieën woongebieden, bijvoorbeeld specifiek de 'vier grote steden' of alle gemeenten in Nederland.

Gemiddeld genomen valt de leefbaarheidsscore in Nederland binnen de categorie 'positief'; in de vier grote steden is dit 'matig positief' (Ministerie van VROM, 2009). De veertig aandachtswijken lopen achter op de rest van het land.

Afbeelding 4.1 Ontwikkeling leefbaarheidsscore 1998 - 2012
Bron: Rigo (2014) *Onderscheid in Leefbaarheid*. p. 17

Er is een schommeling in de gemiddelde leefbaarheidsscores waarneembaar, waarbij de leefbaarheid tussen 2002 en 2006 tijdelijk is verslechterd (Ministerie van VROM, 2009). Wanneer we specifiek kijken naar de ontwikkelingen per dimensie, dan valt op dat deze verslechtering voornamelijk haar oorsprong vindt op de dimensie 'bevolkingssamenstelling'. Een mogelijke oorzaak hiervoor is de gestegen werkloosheid in die periode. Een economische recessie heeft dus duidelijk invloed op de Leefbarometer, niet alleen op de indicator 'werkloosheid', maar ook andere indicatoren in dimensies als 'overlast en veiligheid' kunnen zich negatief gaan ontwikkelen. Verwacht kan dus worden dat de recente financiële crisis een sterk effect op de leefbaarheidsscores zal hebben. Gebleken is echter dat dit in aandachtswijken mee lijkt te vallen (Ministerie van BZK, 2011).

4.4 Openbaar groen en leefbaarheid

Zoals in de vorige paragraaf reeds genoemd is, wordt in dit onderzoek gefocust op drie dimensies van de Leefbarometer, 'publieke ruimte', 'sociale samenhang' en 'veiligheid'. Om te kunnen toetsen of er effecten waarneembaar zijn van de buurttuinen op deze dimensies, wordt in deze paragraaf gekeken naar onderzoek dat reeds gedaan is naar de relatie tussen openbaar groen en leefbaarheid. Het effect van tijdelijke buurttuinen op de publieke ruimte is fysiek van aard en verschilt zeer sterk per tuin. Daarom is het analyseren van onderzoek op deze dimensie minder relevant. In deze paragraaf wordt aldus gefocust op de effecten van openbaar groen op de sociale samenhang en de veiligheid in een buurt. Met deze informatie wordt in het volgende hoofdstuk een analysekader geschapen.

Er is veel onderzoek gedaan naar de rol die openbaar groen kan bieden om de sociale samenhang te versterken. Dit onderzoek is voornamelijk gericht op buurtgebonden sociale cohesie. Dat is de mate waarin "bewoners in een buurt zijn geïntegreerd, daarin participeren en zich identificeren met de buurt" (Vreke et al, 2010).

Deze definitie is ontleend aan drie componenten van sociale cohesie die Bolt & Torrance (2005) onderscheiden:

1. de mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de regels in de buurt.
2. de mate van sociale participatie via sociale interactie en formele participatie.
3. identificatie met de buurt.

Decide (2007) gaat ook uit van drie dimensies van sociale cohesie, die in hoofdlijnen overeenkomen met de dimensies van Bolt & Torrance (2005). De dimensies van Decide (2007) worden in het empirisch onderzoek aangehouden, namelijk:

1. de mate waarin bewoners samen dingen doen
2. de mate waarin bewoners elkaar steun verlenen
3. de mate waarin bewoners zich betrokken voelen bij hun buurtgenoten

Hierbij zijn er verschillen zichtbaar tussen de dimensies in de mate van sociale cohesie. Zich betrokken voelen bij buurtgenoten hoeft in de praktijk nog geen daadwerkelijk contact te betekenen. Elkaar steun verlenen gaat daarentegen een stuk verder en draait om wederzijds vertrouwen.

Het is dus belangrijk in het empirisch onderzoek en de daaruit volgende conclusies onderscheid te maken tussen deze verschillende maten van sociale cohesie om het mogelijke effect op waarde te kunnen schatten.

Er zijn duidelijke geografische verschillen tussen de verschillende onderzoeken waarneembaar. Elmendorf et al. (2005) laten in hun onderzoek zien dat in Amerikaanse stadsparken sprake is van segregatie, waarbij Afro-Amerikanen minder participeren aan gemeenschappelijke activiteiten. Deze etnische segregatie speelt in de Nederlandse context een minder grote rol. Peters et al. (2010) laten daarbij in hun onderzoek naar Nederlandse parken zien dat stadsparken juist een podium bieden voor verschillende etnische groepen om elkaar te ontmoeten. De parken zijn volgens de auteurs inclusief van aard, maar er is geen sprake van intensief contact tussen bezoekers die elkaar niet kennen. Het contact blijft vaak informeel en vluchtig.

Volgens Vreke et al. (2010) kan groen wel degelijk sterk bijdragen aan sociale cohesie, doordat er meer contact tussen buurtbewoners ontstaat. Hierdoor ontstaan weer gedeelde normen en waarden en bovendien betrokkenheid bij de buurt. Hierbij is het van belang welk type groen in de wijk aanwezig is. Er is namelijk geen verband tussen de totale omvang van groenvoorzieningen en sociale cohesie, maar wel als het gaat om specifieke plantsoenen en volkstuinen.

Een ander aspect van sociale cohesie laat volgens Peters et al. (2010) een sterker effect zien, namelijk de binding van mensen met een gebied. Dit is gerelateerd aan 'publieke familiariteit', waarvoor het belangrijk is dat mensen elkaar ontmoeten en simpelweg zien. Op deze manier identificeren bewoners zich met hun buurt.

Dit wordt beaamd door Agustina & Beilin (2012), die stellen dat een buurttuin voor migranten sneller een gevoel van 'erbij horen' veroorzaakt. Door de buurttuin als ontmoetingsplek ontstaat er sociale cohesie tussen verschillende groepen, maar de buurttuin biedt ook de mogelijkheid voor etnische groepen om hun culturele identiteit te waarborgen door er bijvoorbeeld zelf activiteiten te organiseren. De buurttuin biedt hen daarmee een sociaal netwerk en verbetert het zelforganiserend vermogen van een wijk (Armstrong, 2000). Hierdoor is het aannemelijk dat ook andere problematiek in de buurt wordt aangepakt. Volgens Agustina & Beilin (2012) moet echter opgemerkt worden dat taal een barrière kan vormen, en dat niet alle bezoekers of tuiniers op zoek zijn naar sociale connecties.

Dat groenaanleg een positief effect heeft op de sociale cohesie is niet zichtbaar in onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Wittebrood & Permentier, 2011). Dit is mogelijk verklaarbaar door effecten bij verschillende types groen, zoals Vreke et al. (2010) ook aangeven, waar het SCP geen onderscheid naar heeft gemaakt. Het SCP heeft onderzoek gedaan op buurtniveau, terwijl de effecten wellicht eerder op een lager schaalniveau te verwachten zijn. Daarnaast stellen Wittebrood & Permentier (2011) dat ook willekeurige passanten gebruik kunnen maken van groenvoorzieningen, wat een gevoel van onbekendheid kan creëren.

4.4.2 Veiligheid

Veel onderzoek dat de relatie tussen groen en veiligheid analyseert kenmerkt zich door te kijken naar specifieke vormen van groene ruimte, bijvoorbeeld bos- en natuurgebieden. Er is veel minder geschreven over het effect van groene ruimte in de buurt op gevoelens van veiligheid.

Het in paragraaf 4.4.1 genoemde begrip 'publieke familiariteit' heeft een belangrijk effect op het gevoel van veiligheid in de buurt (Blokland, 2009). Het is een manier om de omgeving sociaal te kunnen interpreteren en ordenen. Bewoners zijn eerder geneigd om 'bekende vreemden' aan te spreken op overlast dan het geval zou zijn bij 'echte vreemden'. Er is hiermee sprake van enige sociale controle in de wijk. Volgens Flap & Völker (2005) gaat openbaar groen in een buurt ook samen met minder verloedering, juist door deze informele sociale controle. Het is aannemelijk dat buurtbewoners eerder geneigd zijn elkaar aan te spreken op bijvoorbeeld zwerfvuil. Dit verband is eerder aangetoond door Sampson et al. (1997).

Ook Maas et al. (2009) toonden met hun onderzoek aan dat de veiligheidsbeleving van bewoners verbetert door ontmoetingsplaatsen in de buurt. Buurttuinen zijn een goed voorbeeld van mogelijke ontmoetingsplaatsen. Hierbij moet worden opgemerkt dat gesloten groene ruimtes, bijvoorbeeld door dichte begroeiing, een negatief effect hebben op de veiligheidsbeleving. Wittebrood & Permentier (2011) laten in hun onderzoek zien dat er een negatief effect is op de veiligheidsbeleving. Een mogelijke verklaring hiervoor is reeds in 4.4.1 gegeven, namelijk dat willekeurige passanten een gevoel van onbekendheid kunnen veroorzaken. Er is wel een gunstig effect waarneembaar in de afname van geweld en diefstallen. De auteurs geven aan dat de resultaten van het onderzoek beperkt zijn, aangezien er over de kwaliteit en veiligheid van het groen geen gegevens beschikbaar waren. Deze gegevens zijn juist van essentieel belang voor achterstandswijken. Kuo & Sullivan (2001) laten met hun onderzoek in het Verenigd Koninkrijk ook zien dat agressie en geweld minder vaak voorkomen in groene buurten. De auteurs geven echter aan dat de resultaten minder consistent zijn bij zeer gewelddadige vormen van agressie.

Stadstuin BergbOss
Oss

**Hanno Kleintuin
Amsterdam**

Analysekader 5

Nu de belangrijkste theorieën uiteen zijn gezet rond tijdelijk ruimtegebruik, stedelijke vernieuwing, leefbaarheid en de relatie met openbaar groen, wordt in dit hoofdstuk een analysekader opgesteld. Zoals eerder aangegeven vormen de paragrafen 4.1 tot en met 4.3 de context van het onderzoek. De nadruk in het analysekader ligt daarom op paragraaf 4.4, omdat hier de effecten van openbaar groen op leefbaarheid en dus toetsbare elementen zijn besproken. Aan de hand van dit analysekader zullen de cases vervolgens onderzocht worden. Het analysekader vormt hierin het toetsingskader voor het empirisch deel van dit onderzoek.

In paragraaf 4.4 zijn twee aspecten van leefbaarheid uitgelicht: sociale cohesie in veiligheid. In de literatuur zijn op deze aspecten de volgende verbanden aangetroffen:

- Positief verband tussen openbaar groen en sociale cohesie. Onderzoek wijst uit dat er door de aanwezigheid van openbaar groen in een buurt meer sociale connecties ontstaan, wanneer daar nadrukkelijk behoefte aan is. Naast meer contact met buurtbewoners krijgen bewoners ook een versterkte binding met hun buurt. Dit is voornamelijk het geval voor migranten, die door een buurttuin verschillende groepen kunnen leren kennen maar er ook hun eigen culturele identiteit kunnen waarborgen.
- Positief verband tussen openbaar groen en veiligheid. Door het feit dat er meer sociale connecties ontstaan in een buurt, groeit de publieke familiariteit. Dit betekent dat mensen elkaar herkennen op straat en binding voelen met hun buurt. Onderzoek heeft aangetoond dat dit een gevoel van veiligheid creëert gezien het feit dat er informele sociale controle ontstaat. Mensen zijn eerder bereid bekenden aan te spreken op overlast. Er is hierdoor een positief effect op zowel de objectieve als subjectieve veiligheid.

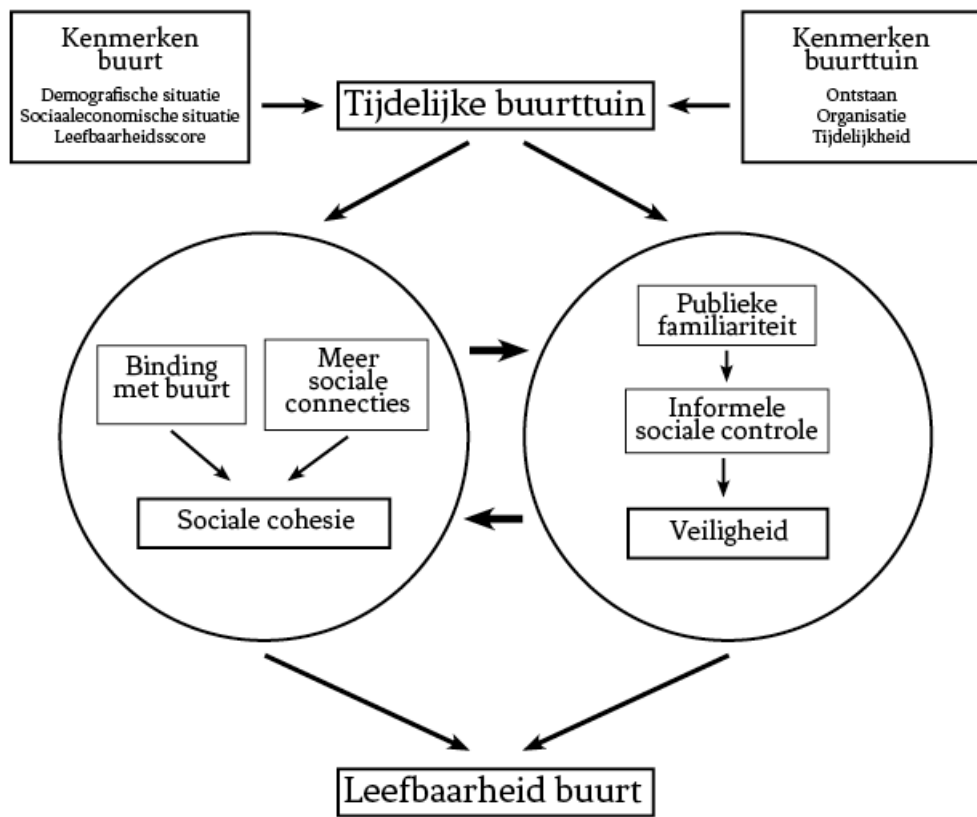
Aangenomen wordt dat deze verbanden ook gevonden zullen worden bij de cases die in dit onderzoek bestudeerd worden. Dit zal hierbij onderzocht worden binnen de context van de buurttuin. Het is bijvoorbeeld aannemelijk dat een buurttuin meer sociale cohesie kan bewerkstelligen in een buurt waar de sociale cohesie voorheen laag was. In dat geval biedt de buurttuin een nieuw platform voor het ontstaan van sociale connecties, terwijl een buurt waar deze ontmoetingsplekken aanwezig zijn wellicht minder 'baat' hebben bij een nieuwe ontmoetingsplek.

De gevonden verbanden in de literatuur zijn schematisch weergegeven in het conceptueel model op de volgende pagina (afbeelding 5.1).

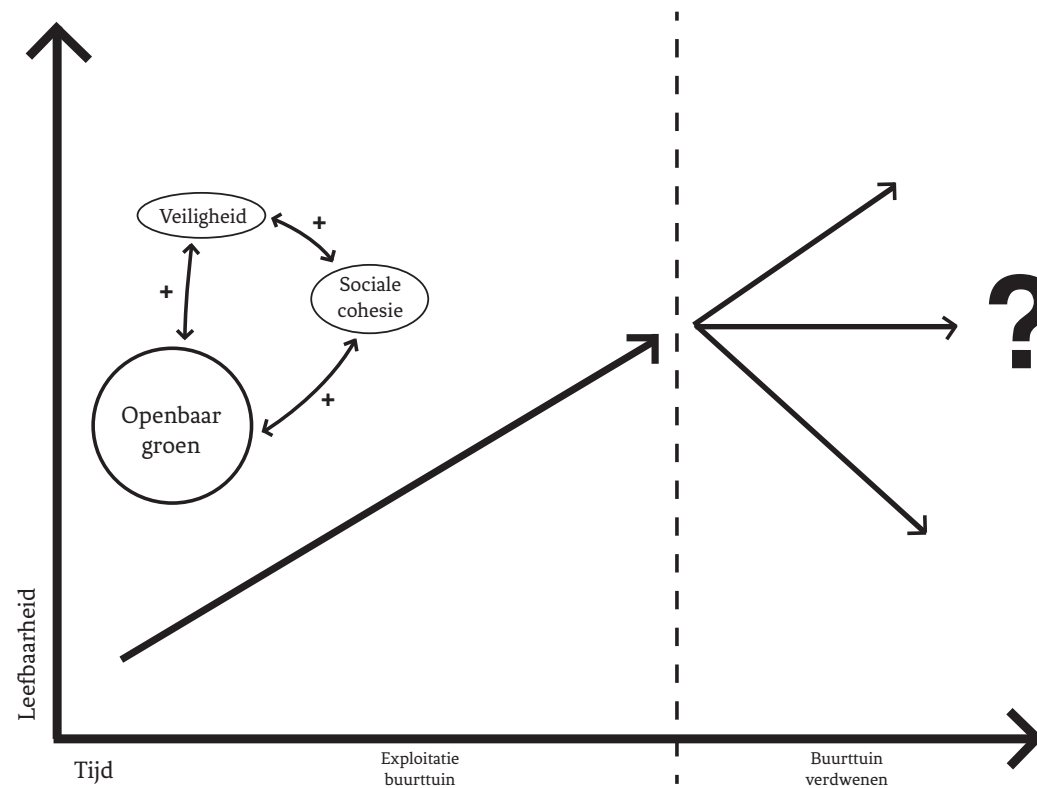
De vraag die in dit onderzoek centraal staat is in hoeverre deze positieve effecten in stand blijven wanneer de buurttuinen weer verdwijnen? Wat gebeurt er dan met de leefbaarheid in de wijk? Er zijn drie opties mogelijk waarop de leefbaarheid zich zou kunnen ontwikkelen:

- De leefbaarheid blijft toenemen na het verdwijnen van de buurttuin.
- De leefbaarheid neemt na het verdwijnen van de buurttuin af, maar blijft op een hoger punt dan voor exploitatie.
- De leefbaarheid blijkt na het verdwijnen van de buurttuin verslechterd te zijn in vergelijking met voor exploitatie.

Deze opties zijn schematisch weergegeven in afbeelding 5.2 op de volgende pagina, waarbij de stippellijn de scheidslijn aangeeft tussen de periode voor en na exploitatie van de buurttuin. Gedurende exploitatie staan de gevonden verbanden weergegeven, waarbij na exploitatie de drie opties zijn afgebeeld.

Afbeelding 5.1 Conceptueel model

Afbeelding 5.2 Verkenning mogelijke uitkomsten

Deze constatering hebben geleid tot het opstellen van twee hypothesen die in dit onderzoek getoetst zullen worden. De eerste hypothese is gericht op de effecten gedurende de exploitatie van een buurttuin en luidt:

Hypothese 1: Tijdelijke buurttuinen hebben gedurende de exploitatie een positief effect op de leefbaarheid in aandachtswijken.

Deze verbanden zijn teruggevonden in de literatuur; zoals eerder vermeld wordt daarom verwacht dat deze hypothese wordt aangenomen. De tweede hypothese is gericht op de effecten van een buurttuin nadat deze verdwenen is en luidt:

Hypothese 2: Dit positieve effect neemt af wanneer de buurttuin weer uit de buurt verdwijnt.

Over deze mogelijke blijvende effecten is niets terug te vinden in de literatuur, maar verwacht wordt dat het eerder gevonden positieve effect weer zal afnemen. De buurttuin bood immers de fysieke mogelijkheid tot sociaal contact, en waarna dit wegvalt is het bedenkelijk of sociale structuren overeind blijven. Ditzelfde geldt voor de veiligheid in de buurt, gezien het feit dat de literatuur hiertussen een verband heeft aangetoond. Het is echter niet aannemelijk dat de leefbaarheid sterk zal verslechteren en dus verbeterd zal blijven in vergelijking met de ex ante situatie. Waarschijnlijk zal herkenning op straat en bijbehorend oppervlakkig contact namelijk in stand blijven. Hierdoor zal er waarschijnlijk enige vorm van informele sociale controle in de buurt aanwezig blijven, al zal dit mogelijk langzaam verzwakken.

Om de eerder genoemde hypothesen te kunnen toetsen is een aantal beoordelingscriteria opgesteld dat in de praktijk zal worden onderzocht.

Hierbij worden ten eerste enkele algemene gegevens over de buurt en de buurttuin op een rijtje gezet, om de context van de casus te schetsen. Het betreft hierbij de volgende criteria:

- Algemene gegevens over de buurt
 - Demografische situatie (o.a. huishoudenssamenstelling, percentage niet-westerse allochtonen)
 - Sociaaleconomische situatie (o.a. gemiddeld inkomen)
 - Leefbaarheidsscore
- Algemene gegevens over het project
 - Ontstaan buurttuin
 - Organisatie buurttuin
 - Tijdelijkheid buurttuin

Ten tweede worden de effecten van het project onderzocht. Hierbij wordt specifiek gekeken naar het mogelijk langdurige aspect hierbinnen. De belangrijkste criteria die in de literatuurstudie zijn aangetroffen worden hierbij aangehouden en hieronder nader toegelicht.

- Effecten van het project
 - Tevredenheid met leefomgeving
 - Sociale cohesie
 - Samen dingen doen
 - Elkaar steun verlenen
 - Betrokkenheid bij buurtgenoten en buurt
 - Veiligheid
 - Veiligheidsbeleving
 - Publieke familiariteit

Tevredenheid met leefomgeving: deze indicator belichaamt de categorie 'publieke ruimte' uit de Leefbarometer. Bedoeld wordt de tevredenheid met de openbare ruimte in de buurt in het algemeen, en in hoeverre de tijdelijke buurttuin dit heeft veranderd.

Sociale cohesie: het begrip 'sociale cohesie' is lastig meetbaar en vraagt hierdoor om een duidelijk meetinstrument. Decide (2007) biedt hiervoor een goed meetinstrument, welke zij op basis van uitgebreid literatuuronderzoek hebben opgesteld. Het meetinstrument gaat uit van drie dimensies van sociale cohesie:

1. de mate waarin bewoners samen dingen doen
2. de mate waarin bewoners elkaar steun verlenen
3. de mate waarin bewoners zich betrokken voelen bij hun buurtgenoten

In dit onderzoek zullen de buurtbewoners op deze aspecten van sociale cohesie worden ondervraagd.

Veiligheid: de veiligheid in de buurt (en het effect van de tijdelijke buurttuin hierop) wordt getoetst middels de subjectieve veiligheid, de veiligheidsbeleving van bewoners, en de publieke familiariteit in de buurt.

**South Capilano Temporary Community Garden
Vancouver**

**Jan van Schaffelaarplantsoen
Amsterdam**

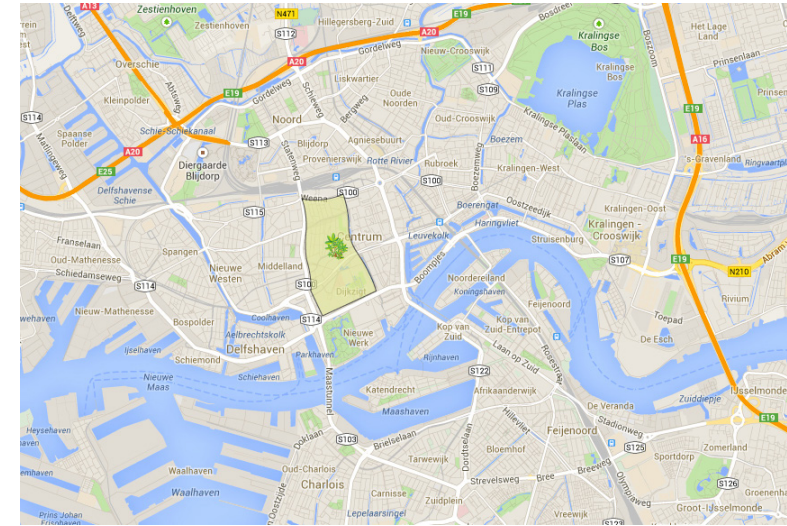
Case studies

6

Zoals eerder genoemd bestaat het empirisch deel van dit onderzoek uit twee case studies. In beide gevallen betreft het een tijdelijke buurttuin, waarvan de ene nog steeds aanwezig is en de andere nagenoeg is verdwenen. Door middel van expert- en bewonersinterviews zijn beide buurttuinen onderzocht op hun bijdrage aan de leefbaarheid in de buurt, aan de hand van de eerder opgestelde beoordelingscriteria. In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd door middel van een empirische analyse. Beide cases worden eerst los van elkaar verder geïntroduceerd en geanalyseerd, waarbij telkens eerst wordt ingegaan op de context en het ontstaan van de tuin. Het is immers belangrijk de resultaten binnen de context te zien. Daarna worden de effecten van de buurttuinen op de leefbaarheid besproken, waarbij moet worden opgemerkt dat deze resultaten indicatief zijn gezien de geringe dataset. De cases worden vervolgens in paragraaf 6.3 met elkaar vergeleken.

6.1 Tussentuin Gaffelstraat

Het Oude Westen is aangemerkt als probleemwijk en staat op de 8e plek in de in 2008 opstelde rangorde van Vogelaarwijken. De wijk ligt ten westen van het centrum van Rotterdam en staat bekend als uitgaansgebied (zie afbeelding 6.1). De status van probleemwijk wordt door de meeste respondenten niet of nauwelijks herkend. Statistisch gezien wonen er relatief veel huishoudens met lage inkomens, 56 procent, en het aantal bijstandsuitkeringen ligt beduidend hoger dan het landelijk gemiddelde (zie tabel 6.1). Veel respondenten ervaren de wijk juist als gemixt door de variatie van inkomens- en etnische groepen.

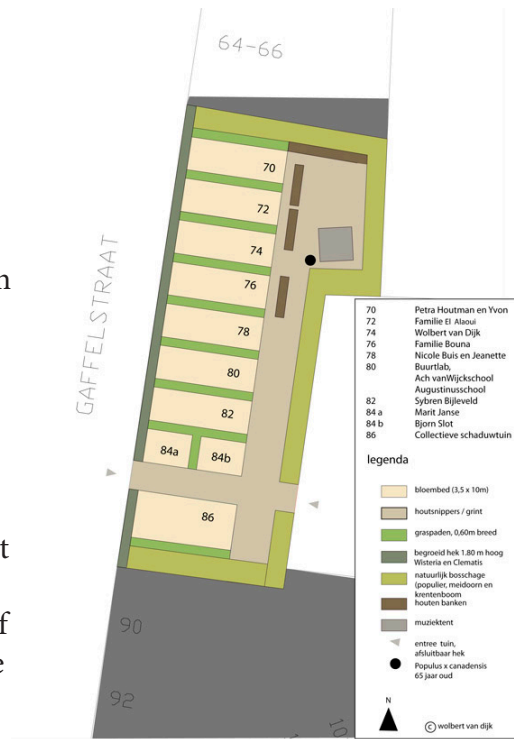
Afbeelding 6.1 Ligging Oude Westen

Indicator	Oude Westen	Landelijk
Aantal inwoners	9610	
Niet-westerse allochtonen	61%	12%
Werkzame personen	57%	74%
Bijstandsuitkeringen	235 (per 1000)	47 (per 1000)
Gemiddeld inkomen	23.400 euro	29.800 euro
Aandeel lage inkomens	56%	40%
Aandeel hoge inkomens	12%	20%
Aandeel huurwoningen	81%	44%
Aandeel koopwoningen	16%	55%

Tabel 6.1 Statistische gegevens Oude Westen
Bron: CBS in uw buurt

De leefbaarheidsscore geeft geen duidelijke verbetering of verslechtering aan tussen 1998 en 2012. Er is sinds 2006 weliswaar sprake van een "beperkt positieve ontwikkeling", maar deze werkt vooral door op de dimensies 'publieke ruimte' en 'woningvoorraad'. Dit duidt op het feit dat er vooral in de fysieke pijler is geïnvesteerd. De sociale samenhang en veiligheid blijven beide rond dezelfde waarden schommelen. In 2012 lagen de scores op sociale samenhang, -25, en veiligheid, -49, ver onder het landelijk gemiddelde van 0.

Woningcorporatie Woonstad Rotterdam besloot in 2009 een reeks woningen te slopen in de Gaffelstraat. Er werd al verwacht dat het nog even zou duren voordat er nieuwe woningen gebouwd zouden worden, en met dit feit in het achterhoofd informeerde de corporatie de omliggende bewoners over de sloopplannen (Van der Zwaard, 2014). Een aantal buurtbewoners kwam op deze oproep van de corporatie af en zo ontstond het idee om een Tussentuin aan te leggen. Het belangrijkste doel van het initiatief was het creëren van een mooie, groene plek in het verder vrij stenige Oude Westen (Van Dijk, 2014)

Afbeelding 6.2 Kavels Tussentuin
Bron: <http://www.detussentuin.eu/page/de-kavels>

De tuin is in eerste instantie opgezet door Joke van der Zwaard, haar vriend Klaas Hekman en landschapsonwerper Wolbert van Dijk. De Tussentuin is opgedeeld in verschillende kavels om het onderhoud van de tuin zo goed mogelijk te verdelen (Van Dijk, 2014) (zie afbeelding 6.2). Deze aparte kavels worden onderhouden door verschillende groepen en huishoudens, veelal uit de buurt. De designmatige aanpak van de tuin wordt versterkt door het feit dat een aantal landschapsonwerpers een kavel hebben. De kavels liggen in een collectieve ruimte die gebruikt kan worden door de rest van de buurt; de tuin is hiermee opengesteld voor de buurt. Dit open karakter was een belangrijk doel en om dit collectieve deel te stimuleren is in de tuin een podium neergezet (Van der Zwaard, 2014). Hier is elke zomer een cultureel programma georganiseerd om meer mensen bij de tuin te betrekken.

De Tussentuin is fysiek nog aanwezig, maar het einde is nabij.

6.1.1 Tevredenheid met leefomgeving

Veel respondenten herkennen het beeld van 'stenige buurt' dat het Oude Westen oproept. Ondanks groene plekken als het wijkpark geven bijna alle respondenten aan dat vergroening van de wijk zeer gewaardeerd zou worden. De gemeente en corporatie werken hier inmiddels aan. De respondenten wijzen er daarnaast op dat de wijk over het algemeen erg schoon is. Respondent 4 vat dit als volgt samen:

"Het is natuurlijk niet allemaal super-de-luxe enzo, maar het ziet er wel netjes uit allemaal, en het afval wordt opgeruimd en dat soort dingen, dus wat dat betreft is het prima. (Respondent 4)"

Respondent 4 geeft daarnaast ook aan dat de buurt eruit ziet zoals hij zou verwachten van een drukker stad.

De meeste respondenten zijn het erover eens dat de Tussentuin een positieve bijdrage heeft geleverd aan de fysieke leefomgeving. De wijk is er gevarieerder door geworden en een respondent die actief is geweest bij de tuin door het onderhouden van een kavel geeft aan dat omwonenden de tuin volgens hem erg waarderen (Respondent 5). Dezelfde respondent benoemt daarnaast onderzoek dat heeft aangetoond dat mensen gezonder zijn wanneer ze uitkijken op groene ruimtes.

Respondent 3 vindt de verbetering van de leefomgeving beperkt door de tijdelijkheid van het project. Dit staat los van haar waardering voor dit soort groene plekken in de buurt, die gemist worden, maar er zal toch weer gebouwd worden. De respondent vindt dit zelf geen groot probleem omdat ze er niet recht tegenover woont, maar begrijpt dat andere buurtbewoners liever geen nieuwbouwwoningen willen.

6.1.2 Sociale cohesie

Het effect van de Tussentuin op sociale cohesie is tweeledig. Enerzijds heeft de tuin veel betekend voor de groep actieve betrokkenen, maar anderzijds lijkt het voor de rest van de buurt weinig verschil gemaakt te hebben. Volgens respondent 1 was de belangrijkste reden hiervoor dat er relatief weinig mensen in de tuin zijn geweest. Er is nooit ingezet om een grotere groep vrijwilligers bij de tuin te betrekken, gezien de tijdelijkheid van de tuin (Van Dijk, 2014). Het primaire doel was om een mooie plek in de wijk te creëren.

De groep die actief betrokken was bij de tuin geeft aan wel veel sociale contacten te hebben overgehouden aan het project. Respondent 2 geeft aan dat ze nu vaker gesprekken op straat heeft. Dit leidt er niet toe dat ze vaker bij burens over de vloer komt, maar dat ze elkaar wel persoonlijke dingen vertellen. Over het opdoen van nieuwe contacten vertelt ze de volgende anekdote:

”Er was ook iemand die eerst hier op de Binnenweg woonde, en toen ik opgroeide zag ik hem altijd met z’n honden rondlopen, maar ik kende hem niet. Pas sinds de Tussentuin hebben we elkaar nu leren kennen! Nu is het elke keer dat we elkaar zien, dan hebben we een gesprek. (Respondent 2)”

Dit positieve effect wordt herkend door de respondenten 1 en 5, die ook actief betrokken waren bij de tuin en aangeven vrienden voor het leven te zijn geworden. Opnieuw betreft het hier dus respondenten binnen de eerste initiatiefgroep. Initiatiefnemer Wolbert van Dijk (2014) geeft ook aan dat hij veel mensen heeft leren kennen door de Tussentuin. Niet alleen persoonlijk door een groeiend aantal gesprekken op straat, maar ook zakelijk gezien door een breder netwerk. Hij merkt dat dit voor meer mensen geldt. Binnen het bewonersonderzoek bleek dit ook te gelden voor respondenten 6 en 7. Dit groeiend contact lijkt beperkt te blijven tot oppervlakkige praatjes.

Joke van der Zwaard (2014) merkt op dat ze inderdaad nieuwe contacten heeft opgedaan, maar dat deze contacten anders zijn dan bijvoorbeeld burens of vrienden. Het is volgens haar belangrijk voor een wijk dat dit soort plekken er zijn, waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en tegenkomen. Die herkenning is belangrijk voor het sociaal klimaat van een wijk, en zoals de literatuur eerder aangaf kan dit leiden tot een gevoel van sociale controle. Joke classificeert dit echter liever als een gevoel van vertrouwdheid.

”Op het moment dat er hechte banden zijn heeft het meestal geen enkel effect op het sociale klimaat in een wijk. Want het kan net zo goed een hecht clubje zijn die enorm balen van de wijk, die het alleen met elkaar leuk hebben. (Van der Zwaard, 2014)”

Respondenten die zelden tot nooit in de Tussentuin kwamen, geven aan dat hiervoor verschillende redenen zijn. Aan de ene kant is er een groep bewoners die aangeeft de tuin niet nodig te hebben voor sociale contacten, aan de andere kant zijn er bewoners die niet geïnformeerd zijn over de tuin en er daardoor niet komen. Dit laatste geldt voor respondent 4, een student, die aangeeft eventueel wel bereid te zijn iets te doen als hij benaderd zou worden. Hij merkt niet dat mensen op straat meer contact met elkaar hebben, ook niet bij de tuin. Respondent 3, die uitkijkt op de tuin, merkt wel dat mensen elkaar wat meer kennen, maar dat het ook vaak dezelfde mensen zijn. Ze waardeert het initiatief, maar heeft zelf geen behoefte om actief betrokken te zijn. Dit sluit aan bij het onderzoek van Agustina & Beilin (2012) dat aangeeft dat niet iedereen nieuwe sociale contacten zoekt.

Respondent 1, actief betrokken, geeft daarnaast aan dat er binnen de initiatiefgroep strubbelingen waren. Het is nooit benoemd, maar het blijkt dat de neuzen niet dezelfde kant op stonden. Hierdoor is het gevoel ontstaan dat veel dingen zonder overleg gingen en dat een deel van de groep vaak een meerderheid suggereerde en hierop actie ondernam. Deze verschillen van mening komen bijvoorbeeld naar voren als we kijken naar de openheid van de tuin, en specifiek het hek. Volgens Wolbert was openheid een belangrijk doel van de tuin, en zou het hek daardoor open blijven. Respondent 1 geeft aan dat na overleg besloten is het hek te sluiten, nadat er eerder planten gestolen waren uit de tuin.

Echter, volgens Wolbert begon een deel van de groep te neigen naar toe-eigening, onder andere door het hek vaak dicht te doen. Waarom er niet meer mensen in de tuin kwamen, is volgens respondent 1 nauwelijks ter discussie gesteld. De werkelijke reden hiervoor is onbekend, maar de tuin is toch deels ontoegankelijk gebleken.

”We zijn open geweest, maar ik denk dat er toch iets is geweest wat ontoegankelijkheid heeft uitgestraald. Het is niet een hek geweest, maar ik denk toch sfeer. (Respondent 1)”

Volgens Joke was de primaire doelstelling niet om meer mensen naar de tuin te trekken. Dit is deels wel geprobeerd door de muziekprogramma’s in de zomer, en door het hek zoveel mogelijk open te zetten. De tuin moest hierdoor in ieder geval voor iedereen toegankelijk zijn.

Gezien het beperkte effect op sociale cohesie, is het ook de vraag in hoeverre dit van langdurige aard is. Zoals eerder genoemd zijn er binnen de initiatiefgroep vriendschappen ontstaan die waarschijnlijk zullen voortduren, maar voor veel mensen beperkte het contact zich daadwerkelijk tot de tuin. Men geeft aan dat deze contacten reeds wegebben nu de activiteiten gestopt zijn. Deze mensen zullen elkaar wellicht op andere plekken in de buurt tegenkomen, maar hiervoor is het wel belangrijk dat deze fysieke ontmoetingsplekken aanwezig blijven. Gezien het feit dat de ontstane sociale contacten vooral van meer oppervlakkige aard zijn, is het de vraag of deze contacten anders intact blijven.

6.1.3 Veiligheid

Over het onderwerp 'veiligheid' zijn alle respondenten het redelijk eens. Er heerst geen gevoel van onveiligheid in de buurt. Dit komt niet overeen met de eerder genoemde leefbaarheidsscores. Er lijkt hiermee sprake te zijn van een discrepantie tussen de objectieve en subjectieve veiligheid. Daarnaast is er weinig overlast, alleen respondent 7 geeft aan geluidsoverlast te ervaren, wat mogelijk te verklaren is door het uitgaansgebied dat een deel van de buurt is. Voor de rest hebben de respondenten een veilig gevoel bij de buurt. Respondent 3 geeft aan dat ze 's avonds niet meer op straat komt, maar dat dit niet specifiek met het Oude Westen te maken heeft. Respondent 2 benoemt het feit dat er wel eens iets gebeurt, maar dat het van voornamelijk conflicten met buren betreft.

"Ik bedoel, als je met mensen zo dicht op elkaar woont, vroeg of laat gebeurt er iets waarvan je denkt, jeetje, dat is wel erg, maar daar ben je wel weer overheen na een tijdje. (Respondent 2, 2014)"

In hoeverre de Tussentuin een duidelijk effect heeft gehad op de veiligheid in de buurt, is lastig vast te stellen. Veel respondenten geven aan dat ze dit niet herkennen, hooguit dat de tuin de omgeving wat verzacht heeft (Respondent 5, 2014). Respondent 2 is de enige die het gevoel heeft dat de buurt in het algemeen veiliger is geworden sinds de komst van de tuin.

"Of tenminste, vroeger zag je een paar keer per dag politie door de straat en de buurt gaan, weet je. Nu eigenlijk bijna niet, of heel weinig. Dat is zeker wel beter nu hoor. (Respondent 2, 2014)"

In hoeverre dit positieve effect toe te schrijven is aan de Tussentuin, kan zij niet benoemen. Daarnaast herkent respondent 2 het principe van publieke familiariteit; hoewel ze zelf niet in de tuin komt, merkt ze wel dat anderen elkaar meer kennen en herkennen.

Wat betreft de veiligheid van de buurt na het verdwijnen van de tuin, benoemen enkele respondenten het feit dat de herkenning op straat wel zal blijven bestaan. Zoals eerder aangegeven vindt Joke het belangrijk dat dit soort plekken in de wijk aanwezig blijven. Veel van de respondenten erkennen dit.

”Ik hoop dat het zo blijft in de buurt, ik ben wel positief. En wat meer groene plekken ook, dat zou wel leuk zijn. (Respondent 3, 2014)”

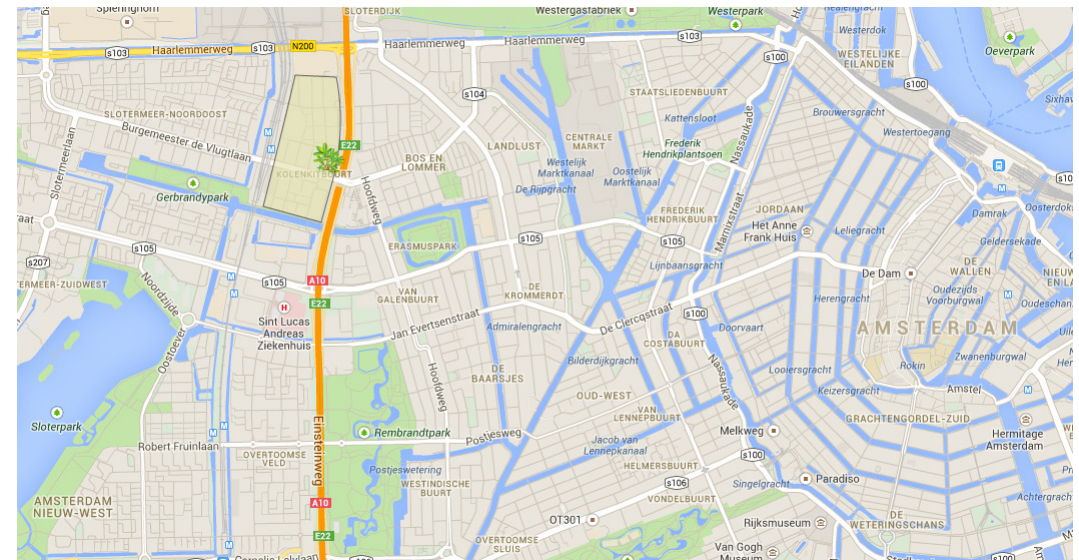
6.1.4 Andere effecten

Naast de drie effecten die in het bewonersonderzoek zijn getoetst, zijn er twee andere effecten aan het licht gekomen. Ten eerste heeft de Tussentuin het imago van de buurt versterkt (Van der Zwaard, 2014). Dit effect werkt verder door doordat bewoners zelf een positiever gevoel bij hun buurt krijgen. Enkele respondenten geven aan de buurt sterker te waarderen door de vergroening.

Ten tweede heeft de Tussentuin laten zien dat zelfbeheer mogelijk is. Er zijn veel nieuwe initiatieven ontstaan vanuit de Tussentuin, en heeft het dus een voorbeeldfunctie gekregen (Van Dijk, 2014; Respondent 1, 2014). Respondent 7, actief binnen de initiatiefgroep, geeft daarnaast aan nu zelf het gevoel te hebben dat ze iets heeft kunnen veranderen in de buurt. Het initiatief heeft dus laten zien dat het mogelijk is zelf iets in en voor de buurt te ontplooiën.

6.2 Jan van Schaffelaarplantsoen

De Kolenkitbuurt ligt in Amsterdam binnen Stadsdeel West tussen de A10 en de Ringbaan (zie afbeelding 6.3). Door minister Vogelaar is de buurt bestempeld als slechtste van Nederland. Dit is mede gebaseerd op statistieken die staan weergegeven in tabel 6.2. Hieruit blijkt dat het aandeel lage inkomens in de buurt beduidend hoger ligt dan het landelijk gemiddelde. Dit impliceert een beduidend lager inkomen en een hoger aantal bijstandsuitkeringen. Daarnaast bestond de buurt in 2011 voor 91 procent uit huurwoningen. Middels de Vogelaargelden wordt de buurt momenteel intensief fysiek vernieuwt, waarbij corporaties meer private huur- en koopwoningen bouwen.

Afbeelding 6.3 Ligging Kolenkitbuurt

**Braakliggend terrein
Jan van Schaffelaarplantsoen**

Indicator	Kolenkitbuurt	Landelijk
Aantal inwoners	7950	
Niet-westerse allochtonen	69%	12%
Werkzame personen	53%	74%
Bijstandsuitkeringen	175 (per 1000)	47 (per 1000)
Gemiddeld inkomen	19.656 euro	29.800 euro
Aandeel lage inkomens	57%	40%
Aandeel hoge inkomens	8%	20%
Aandeel huurwoningen	91%	44%
Aandeel koopwoningen	9%	55%

*Tabel 6.2 Statistische gegevens Kolenkitbuurt
Bron: CBS in uw buurt & O+S Amsterdam*

Wanneer we kijken naar de leefbaarheidsscore van de Kolenkit valt ten eerste op dat deze sinds 2006 een "grote positieve ontwikkeling" heeft doorgemaakt. Dit valt ongeveer samen met de start van het Vogelaarbeleid. Deze verbetering heeft vooral plaatsgevonden op de dimensie 'publieke ruimte'. De veiligheid ligt met een score -45 in 2012 sterk achter bij het landelijk gemiddelde van 0. De sociale samenhang ligt tevens beneden het landelijk gemiddelde, maar is de afgelopen jaren verbeterd. In 2012 was de score -2.

Sinds 2010 is kunstenaarscollectief Cascoland actief in de buurt, nadat zij van Stadsdeel West de opdracht kregen om de leefbaarheid in te buurt te verbeteren (Schoenmakers, 2014). Het stadsdeel had meerdere partijen gevraagd om plannen in te dienen, waarbij Cascoland koos voor een open benadering zonder vooropgezet ontwerp.

Cascoland is als collectief een internationaal netwerk van kunstenaars, ontwerpers en architecten geïnitieerd door Roel Schoenmakers en Fiona Bell. Hun methode richt zich erop intensief op een bepaalde plek te wonen en werken en zo met buurtbewoners en betrokkenen projecten op te zetten die vervolgens aan de gebruikers kunnen worden overgedragen.

Cascoland kreeg in eerste instantie van woningcorporatie Rochdale een zogenaamde piggelmeewoning ter beschikking waar buurtactiviteiten werden gehuisvest (Schoenmakers, 2014). Het doel van Cascoland is om op problemen in de buurt in te spelen met creatieve oplossingen. Zo is er een Logeershuis waar buurtbewoners gebruik van kunnen maken voor hun visite, en een Verhuiswagen waarmee buurtbewoners elkaar gaan verhuizen. Een recenter voorbeeld is een probleem met oud brood dat speelde in de wijk. Brood is heilig in de islamitische cultuur, waardoor mensen hun oud brood op straat gooiden om terug te geven aan de aarde. Dit veroorzaakte overlast rond ongedierte. In het project Gascoland wordt het oude brood uit de buurt met een vergister omgezet in bio-gas, waarmee buurtbewoners weer brood kunnen bakken.

Het Jan van Schaffelaarplantsoen was een braakliggend terrein aan de oostzijde van de buurt, langs de A10. Cascoland kreeg signalen dat buurtbewoners graag kippen wilden houden en vroeg het stadsdeel daarom mobiele kippenhokken op het terrein te plaatsen (Schoenmakers, 2014). Het stadsdeel wilde het terrein graag vrij houden voor projectontwikkelaars, maar gaf uiteindelijk toestemming een klein deel van het terrein te gebruiken. Langzamerhand heeft Cascoland zich het terrein steeds verder toegeëigend en er een groene ontmoetingsplek van gemaakt voor de buurt. Zo staat er onder andere een tentconstructie en barbecueplek. Daarnaast worden er activiteiten georganiseerd, waaronder een buurtlunch (Liem, 2014).

6.2.1 Tevredenheid met leefomgeving

De respondenten geven aan dat de leefomgeving duidelijk verbeterd is sinds de komst van de buurttuin. Respondent 1 geeft aan dat ze van meer mensen hoort dat de buurt er als geheel beter uit is gaan zien; het imago van de buurt is door de komst van de tuin verbeterd. Dit wordt erkend door respondent 3, die de Kolenkit een leuke buurt vindt met voldoende (groene) voorzieningen. De parkeerplaats die het Jan van Schaffelaarplantsoen eerst bepaalde was daarnaast veel lelijker. Dit wordt beaamd door respondent 2:

”Toen het nog niet gebouwd werd, was het eerst parkeerplaats, dat zag er echt heel treurig uit. Ik vind deze tijdelijke invulling wel bijgedragen aan de leefbaarheid aan dat stukje. Het ziet er nu gewoon leuk en groen uit. (Respondent 2, 2014)”

Respondent 2 wijst er daarnaast op dat er in het verleden veel overlast met zwerfvuil was in de buurt. Dit is de afgelopen jaren sterk vooruit gegaan, de overlast is verminderd, maar dit verschilt nog per straat. Aan het Jan van Schaffelaarplantsoen valt het volgens hem mee. Volgens buurtcoördinator San San Liem (2014) is er wel last van vuilnis op het plantsoen zelf, doordat mensen zelf niet de verantwoordelijkheid nemen om het netjes te houden.

Alle respondenten geven aan het jammer te vinden dat de buurttuin zal verdwijnen voor nieuwbouw. Alleen respondent 2 merkt op dat door de nieuwbouw het uitzicht op de A10 wel verdwijnt, en dat het gezin hier de voorkeur aan geeft. Er is echter wel waardering voor dit soort groene ontmoetingsplekken in de buurt.

In de nieuwe tender voor projectontwikkeling op het Jan van Schaffelaarplantsoen is nu opgenomen dat een openbare, groene ontmoetingsplek deel uit moet maken van het plan (Schoenmakers, 2014). Respondent 1 merkt hierover op dat buurtbewoners hierbij betrokken worden in de planvorming.

6.2.2 Sociale cohesie

Volgens Roel Schoenmakers (2014) heeft de buurttuin er vooral voor gezorgd dat verschillende etnische groepen elkaar nu beter leren kennen. Waar mensen vroeger vooral binnen hun cultuurgroep bleven, heeft Cascoland nu geforceerd dat mensen moeten samenwerken. Door mensen te activeren richting een beheerdersfunctie gebeurt dit volgens Roel haast automatisch. Respondent 1 herkent dit minder en stelt dat mensen vooral binnen hun groep blijven. Er vindt dus weinig menging plaats en het zijn vaak dezelfde mensen die actief zijn.

”Hoewel met het buurtfeest, dan zie je ook wel weer meer Marokkanen en Turken, maar het zijn toch meestal wel weer dezelfde mensen die je overal al tegenkomt. (Respondent 1, 2014)”

Volgens buurtcoördinator San San Liem (2014) heeft het project echter wel veel nieuwe mensen aangetrokken. Veel kwetsbare bewoners zijn door de aanwezigheid van Cascoland wel actief geworden in de buurt. Hierbij moet worden opgemerkt dat het ook gaat om andere projecten van Cascoland, naast het Jan van Schaffelaarplantsoen. Roel (2014) herkent dit en stelt dat Cascoland ook een luisterende buur is geworden voor veel mensen.

Hierdoor zijn zij een toegevoegde waarde voor professionals, omdat mensen met problemen bij hun aankloppen, iets wat wordt beaamd door San San (2014). De aanwezigheid op het Jan van Schaffelaarplantsoen draagt hier zeker aan bij.

Wat betreft het feit dat verschillende groepen volgens Respondent 1 niet mengen, stelt Roel (2014) dat het volgens hem vooral om respect en waardering voor elkaar. Hierin speelt de openbare ruimte een cruciale rol, en volgens Respondenten 2 en 3 trekken mensen ook daadwerkelijk meer naar elkaar toe. Hoewel beide respondenten niet actief zijn bij de buurttuin, herkennen zij dit op straat. Meer mensen leren elkaar kennen en maken praatjes op straat. Dit komt ook naar voren in de verschillende gevoerde straatgesprekken.

Respondent 2 geeft aan dat vooral zijn kinderen nieuwe contacten krijgen door de buurttuin door het te gebruiken als speelplek. De respondent heeft er zelf niet meer contacten door gekregen, omdat hij over het algemeen niet aan de activiteiten deelneemt. Het gevoel heerst dat de activiteiten vooral voor actieve bewoners bedoeld zijn en dat er dus vooral dezelfde mensen op af komen, iets wat eerder benoemd is. De contacten met buurtbewoners blijven dus vooral oppervlakkig, iets wat voor alle respondenten geldt.

”Ik zeg al mijn burens, van welke afkomst ze ook zijn, gedag en met degenen die ik ken maak ik zo af en toe een praatje. Maar ik weet ook, het loopt ook langs elkaar heen. (Respondent 2, 2014)”

Het effect op sociale cohesie lijkt dus twee kanten te hebben. Aan de ene kant hebben bewoners het gevoel dat activiteiten vooral voor actieve bewoners zijn, aan de andere kant komt duidelijk naar voren dat mensen wel meer in contact met elkaar komen.

**Barbecueplek
Jan van Schaffelaarplantsoen**

Dit komt overeen met de verbetering in de Leefbaarometer, maar het is discutabel of hier sprake is van een één op één relatie. Het Jan van Schaffelaarplantsoen heeft waarschijnlijk een rol gespeeld door als publieke ruimte een ontmoetingsplek te worden voor verschillende groepen in de buurt.

Wat betreft de toekomst zullen de sociale contacten hoogstwaarschijnlijk aanwezig blijven. Cascoland blijft als netwerk in de buurt aanwezig in de vorm van de pas opgerichte Kolenkitcentrale. Hierdoor zullen veel sociale relaties via projecten in stand blijven, ondanks dat de fysieke ontmoetingsplek zal verdwijnen. Het zal echter belangrijk blijven dat er plekken in de buurt zijn waar men elkaar kan ontmoeten. De verplichting om een ontmoetingsplek in het nieuwe bouwproject op te nemen zal hier waarschijnlijk bij helpen.

6.2.3 Veiligheid

Alle respondenten geven aan een veilig gevoel te hebben in de Kolenkitbuurt. Volgens Roel Schoenmakers (2014) klopt dit met de statistieken, aangezien de buurt qua cijfers vrij veilig blijft te zijn. Dit strookt niet met de eerder genoemde cijfers uit de Leefbaarometer. Het gevoel van onveiligheid rond hangjongeren wat Roel noemt wordt niet herkend door de respondenten. Respondent 3 geeft zelfs aan dat af en toe een fikkie stoken in de tuin er voor hem bijhoort. Ook Respondent 2 geeft aan dat er uiteraard wel eens wat gebeurt, maar dat dit haast intrinsiek is aan dit soort ontmoetingsplekken.

”Dus in die zin was het wel een plek waar mensen naartoe trekken, waar jongeren naartoe trekken, dus daar gebeurt ook wel eens wat in. Maar ik heb niet de indruk dat het nou een broeinest van ellende is, helemaal niet. (Respondent 2, 2014)”

Met vandalisme heeft Cascoland wel nadrukkelijk rekening gehouden in haar ontwerpen. Alles wat zij in de publieke ruimte neerzetten, kan eigenlijk niet kapot (Schoenmakers, 2014). Dit bleek bijvoorbeeld toen een barbecue in brand werd gestoken, iets wat door Respondent 2 een zeldzaam incident wordt genoemd. Door onderdelen vervolgens eigendom van de gebruikers te maken, hoopt Cascoland ook sociale controle te kweken.

Buurtbewoners waren volgens Roel (2014) in eerste instantie bang waren dat het plantsoen een hangplek zou worden voor de jeugd. Er is volgens hem wellicht sprake van overlastbeleving, maar dit heeft wellicht meer te maken met de instelling van de klagers. In werkelijkheid is de overlast erg meegevallen, omdat veel verschillende groepen gebruik maken van het plantsoen.

”Daar staat ook je tante met haar buurtrestaurant, of de buurman is daar bezig met de kinderen en ziet dat jij daar hangt. Er komen wel jongeren bij elkaar, maar er is geen overlast van. (Schoenmakers, 2014)”

Dit wordt beaamd door de respondenten. Of de tuin de buurt veiliger heeft gemaakt valt echter te betwijfelen. Volgens Respondent 1 is de politie wel meer aanwezig en actief in de buurt. Respondent 3 geeft aan dat de parkeerplaats veel onveiliger was en dat de buurttuin dus een sterke verbetering is. Opvallend is het feit dat deze bevindingen niet overeen komen met de cijfers uit de Leefbaarometer. Kennelijk is er net als in Rotterdam een discrepantie tussen de objectieve en subjectieve veiligheid in de wijk.

Wat betreft de toekomst is het onwaarschijnlijk dat de veiligheid zal verslechteren na het verdwijnen van de buurttuin. Het is niet aannemelijk dat het nieuwbouwproject een onveilige plek zal worden, en de publieke herkenning op straat zal in stand blijven.

6.2.4 Andere effecten

Een ander effect dat naar voren is gekomen in de analyse betreft de sociale stijging van enkele buurtbewoners (Liem, 2014; Schoenmakers, 2014). Door dit project en andere projecten van Cascoland in het algemeen zijn kwetsbare bewoners geactiveerd en uit hun huis gehaald. Op dit laatste punt betreft het voornamelijk kwetsbare vrouwen. Hierdoor zijn twee vrouwen nu bijvoorbeeld zelfstandig ondernemer geworden met een eigen cateringbedrijfje. Hiermee verandert Cascoland ook iets achter de voordeur, doordat de traditionele verhouding tussen man en vrouw verschuift. Het Jan van Schaffelaarplantsoen is hier niet direct verantwoordelijk voor, maar is wel een belangrijk vehikel binnen het netwerk van Cascoland.

6.3 Cross-case analyse

In deze paragraaf worden beide cases met elkaar vergeleken op de drie onderzochte effecten: tevredenheid met leefomgeving, sociale cohesie en veiligheid.

6.3.1 Tevredenheid met leefomgeving

Zowel bij de Tussentuin Gaffelstraat als het Jan van Schaffelaarplantsoen zijn de respondenten positief over het effect van de tuinen op de leefomgeving. In beide gevallen betrof de situatie voor exploitatie een onaantrekkelijk braakliggend terrein, waar nu groene ontmoetingsplekken zijn gecreëerd. Bewoners geven aan de initiatieven te waarderen om hun bijdrage aan de fysieke leefbaarheid en voelen zich hierdoor prettiger in hun buurt.

Bij de Tussentuin Gaffelstraat hechten bewoners er voornamelijk waarde aan dat er een groene plek is gecreëerd in de stenige wijk. Bij het Jan van Schaffelaarplantsoen is dit groene aspect minder sterk aanwezig, maar zijn bewoners blij dat er iets gebeurt op het terrein. In beide buurten heeft dit ook een positief effect op het imago gehad.

6.3.2 Sociale cohesie

Wat betreft het effect op sociale cohesie verschillen beide cases duidelijker. Het effect is immer sterker terug te zien bij het Jan van Schaffelaarplantsoen dan bij de Tussentuin Gaffelstraat. De belangrijkste reden daarvoor is de mate waarin buurtbewoners zijn betrokken bij de tuin. Door de buurt sterker centraal te stellen bij de exploitatie van de tuin heeft Cascoland ook een groter deel van de buurt bereikt. Dit was mede mogelijk door het netwerk dat Cascoland reeds had in de buurt. Hierdoor is het makkelijker geweest om mensen aan verschillende projecten en activiteiten te koppelen.

Gezien de sociale context van de Kolenkitbuurt met veel migranten is het winnen van vertrouwen bij buurtbewoners erg belangrijk om mensen te activeren. Cascoland is hier goed in geslaagd en heeft hierdoor veel meer mensen bereikt. Het sociale effect van de buurttuin is hierdoor sterker dan in Rotterdam, gezien het feit dat er meer sociale contacten zijn ontstaan en dat Cascoland een instrument is geworden voor andere professionals in de wijk. Openheid lijkt hierin een sleutelwoord te zijn, iets wat in Rotterdam deels mistte.

In Rotterdam is de groep actief betrokkenen immers beperkter gebleven. Respondenten geven aan dat er relatief weinig mensen in de tuin zijn geweest, waarvoor de werkelijke reden onduidelijk is. Als mogelijke redenen worden het gesloten hek en de algemene sfeer genoemd. Binnen de initiatiefgroep is daarnaast ook onenigheid ontstaan over het feit dat veel dingen volgens enkelen zonder overleg gingen. Dit "gedoe" heeft er mogelijk voor gezorgd dat mensen zich niet welkom voelden en dat er naast een fysieke ook een mentale barrière was. In Amsterdam was het daarentegen van het begin af aan duidelijk dat de tuin voor iedereen toegankelijk was. Hiermee is bij de inrichting expliciet rekening gehouden.

Feit blijft wel dat binnen de Rotterdamse initiatiefgroep ook vriendschappen zijn ontstaan, en dat een breder effect op sociale cohesie geen primair doel was. Naast deze vriendschappen beperkten de nieuwe sociale contacten in beide cases zich voornamelijk tot oppervlakkige praatjes op straat. Gezien het feit dat het Jan van Schaffelaarplantsoen een opener karakter heeft, is het aantal sociale contacten dat daar ontstaan is groter gebleken. De contacten zijn in beide cases vluchtig, maar niet minder belangrijk omdat mensen elkaars cultuur leren kennen en er publieke familiariteit ontstaan is. Dit is iets wat veel respondenten herkennen. Beide buurttuinen bieden een fysieke plek om dit te laten gebeuren en hebben daarmee een meerwaarde voor de buurt.

6.3.3 Veiligheid

Het effect op veiligheid lijkt in beide cases sterk op elkaar. Er heersen in beide buurten geen grote gevoelens van onveiligheid, waardoor het effect op veiligheid van de buurttuinen ook gering is.

In beide buurten heeft de buurttuin er juist voor gezorgd dat de buurt niet onveiliger is geworden. Het Jan van Schaffelaarplantsoen was eerder een parkeerplaats, wat onveiligere situaties opleverde. Bij de Tussentuin Gaffelstraat wilden de initiatiefnemers voorkomen dat het terrein bijvoorbeeld geen afwerkplek zou worden.

Daarnaast is de overlast in beide buurten en buurttuinen beperkt. Hoewel er bij het Jan van Schaffelaarplantsoen wel overlast van hangjongeren was verwacht, is dit in de praktijk meegevallen. Hierin speelt het begrip publieke familiariteit een rol, aangezien mensen elkaar eerder herkennen in de buurt en daardoor wellicht sneller aanspreken op elkaars gedrag. Daarnaast is er meer sociale controle door het feit dat veel verschillende groepen mensen van het Jan van Schaffelaarplantsoen gebruik maken en het ontwerp erg open is. Er zijn over het algemeen meer mensen aanwezig op het terrein. Afgezien van het meer gesloten karakter van de Tussentuin, het hek schermt indirect af, speelt publieke familiariteit hier ook een rol. Respondenten geven aan dat mensen elkaar eerder herkennen op straat. Gezien het feit dat het aantal actieve bewoners geringer is geweest dan in Amsterdam, mag aangenomen worden dat het effect op de publieke familiariteit ook kleiner is. Desalniettemin lijkt het creëren van publieke familiariteit dus belangrijk te zijn, zowel op het gebied van sociale cohesie als op het gebied van veiligheid. Ondanks de verschillende opzet van de buurttuinen zijn beide initiatieven hierin geslaagd. Dit lijkt erop te duiden dat fysieke ontmoetingsplekken in het algemeen van belang zijn voor een buurt. Hierbij kan het gaan om een buurttuin, maar bijvoorbeeld ook om een buurthuis. Mogelijk biedt de openbare ruimte echter meer potentie gezien het feit dat bijna iedereen hier automatisch gebruik van maakt bij het verlaten van de woning.

**Mobiele kippenhokken
Jan van Schaffelaarplantsoen**

**Gillis Paradise
Delft**

Conclusies

7

In dit onderzoek is gefocust op een specifieke vorm van tijdelijk ruimtegebruik: tijdelijke buurttuinen. In de probleemanalyse is de relevantie hiervoor behandeld: mede door de financiële crisis zijn er in aandachtswijken veel braakliggende terreinen ontstaan. Op veel van deze plekken zijn tijdelijke buurttuinen ontstaan en dit onderzoek heeft gepoogd dit fenomeen te duiden en op waarde te schatten. In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek gepresenteerd. Hiervoor zullen eerst de eerder opgestelde deelvragen beantwoord worden, waarna een hoofdconclusie wordt getrokken. Tevens wordt er gereflecteerd op het onderzoek.

7.1 Deelconclusies

I Theorie

1. Wat is tijdelijk ruimtegebruik en hoe wordt dit in de praktijk vormgegeven? Hoe wordt het begrip 'tijdelijk' hierin gedefinieerd? Wat is in deze context een tijdelijke buurttuin?

Tijdelijk ruimtegebruik betreft het tijdelijk gebruiken van de stedelijke ruimte. Hiervoor is in paragraaf 4.1.1 de volgende definitie opgesteld:

“Tijdelijk ruimtegebruik is het intentioneel gebruiken van de stedelijke ruimte gedurende de tussentijd, de tijdsperiode die aanbreekt na de beëindiging van de oorspronkelijke functie van een terrein of gebouw en duurt tot de (al dan niet beoogde, al dan niet succesvolle) herontwikkeling.”

Hierbij is het belangrijk dat de intentie van de gebruiker moet zijn dat de functie tijdelijk is. Wat anno 2014 nog tijdelijk is, is een andere kwestie.

Het begrip 'tussentijd' duidt op een afgebakende fase met een duidelijk begin en eind. Dit einde wordt mede gezien de economische crisis steeds vaker opgerekt. De definitie van Bishop & Williams (2012) wordt hierbij als kader aangehouden, namelijk dat een functie pas tijdelijk is gebleken wanneer hij weer verdwenen is.

In de praktijk neemt tijdelijk ruimtegebruik vele vormen aan. Er kan bijvoorbeeld bedacht worden aan tijdelijk groen en tijdelijke commercie. De beide cases die in dit onderzoek onderzocht zijn betreffen tijdelijke tuinen. Volgens de typologie van Oswalt et al. (2013) is de Tussentuin Gaffelstraat een 'stand-in' functie, aangezien het nieuwbouwproject geen directe referentie bevat aan de Tussentuin. Dit is wel het geval bij het Jan van Schaffelaarplantsoen, omdat een ontmoetingsplek onderdeel moet zijn van het nieuwbouwproject aldaar. Het project valt daardoor onder de 'impulse' categorie.

Een tijdelijke buurtmoestuin is in paragraaf 4.2.1 als volgt gedefinieerd:

“Een tijdelijke buurttuin is een stuk braakliggende grond dat door een groep buurtbewoners intentioneel tijdelijk ontwikkeld wordt voor de hele buurt, door het kweken van planten en/of verbouwen van groente en fruit, gedurende de tussentijd.”

Hierbij maken Drake & Lawson (2013) onderscheid tussen buurttuinen die als oplossing voor leegstand worden gezien en buurttuinen die als vervanging voor leegstand worden gezien. De Tussentuin Gaffelstraat valt eerder onder de eerste categorie, omdat de tuin bewust ontstaan is om het leegstandsprobleem op te lossen. Het Jan van Schaffelaarplantsoen is daarentegen minder bewust ontstaan, omdat Cascoland in eerste instantie simpelweg op zoek was naar een locatie voor enkele activiteiten. Hiermee is de tuin eerder een doel op zich.

2. Wat zijn de leefbaarheidseffecten van een groene leefomgeving in buurten?

In de literatuurstudie is het begrip leefbaarheid gedefinieerd als:

”Leefbaarheid is de mate waarin de omgeving aansluit bij de eisen en wensen die er door de wens aan worden gesteld.”

In het onderzoek wordt gefocust op drie van de zes door het Ministerie van VROM opgestelde dimensies van leefbaarheid, te weten 'publieke ruimte', 'leeftijdsopbouw en sociale samenhang bevolking' en 'veiligheid'. Het effect op de publieke ruimte is bij buurttuinen vaak direct zichtbaar. Voor de andere twee dimensies is de literatuur bestudeerd.

Een groene leefomgeving draagt bij aan de sociale samenhang in een buurt doordat buurtbewoners sneller met elkaar in contact kunnen komen als zij daar behoefte aan hebben. Het openbaar groen biedt hiervoor de fysieke mogelijkheid. Eerder onderzoek laat zien dat het hierbij vooral blijft bij oppervlakkig en vluchtig contact. Daarnaast identificeren bewoners zich sterker met hun buurt doordat er publieke familiariteit ontstaat, wat wil zeggen dat mensen elkaar in de openbare ruimte tegenkomen en herkennen. Aan de andere kant kan openbaar groen ook een gevoel van onbekendheid creëren doordat passanten er gebruik van kunnen maken.

De effecten van een groene leefomgeving op de veiligheid in een buurt zijn ten eerste gerelateerd aan de eerder genoemde begrip publieke familiariteit. Doordat mensen elkaar herkennen, zijn zij eerder geneigd elkaar aan te spreken op gedrag. Ook de mate van agressie en geweld neemt af bij een groene leefomgeving.

Onderzoek dat zich richt op de veiligheidsbeleving laat een dubbel beeld zien, omdat zoals eerder genoemd ook willekeurige passanten gebruik maken van het openbaar groen.

II Praktijk

3. Hoe komen tijdelijke buurttuinen tot stand? Wie zijn hierbij betrokken?

Tijdelijke buurttuinen kunnen door verschillende partijen geïnitieerd worden. De initiatieven die in dit onderzoek onderzocht zijn, betreffen beide particuliere initiatieven. De Tussentuin Gaffelstraat is door een groep buurtbewoners opgestart, terwijl het Jan van Schaffelaarplantsoen door een externe partij tot ontwikkeling is gebracht. De belangrijkste partij is hierbij in beide gevallen de eigenaar van de grond. In de Rotterdamse casus betreft dit de woningcorporatie, in de Amsterdamse casus de gemeente. Het opstarten van een tijdelijke buurttuin hangt in eerste instantie dus vooral af van de flexibiliteit van deze partijen.

4. Welke leefbaarheidseffecten van tijdelijke buurttuinen zijn merkbaar in aandachtswijken?

In het empirisch onderzoek zijn beide casussen onderzocht op het effect van de tijdelijke buurttuin op de 'tevredenheid met de leefomgeving', de 'sociale cohesie' en de 'veiligheid'.

Wat betreft de tevredenheid met de leefomgeving is het effect van de tijdelijke buurttuin direct zichtbaar. In beide cases heeft de buurttuin een braakliggend terrein omgevormd tot groene ontmoetingsplek, wat door buurtbewoners gewaardeerd wordt.

Het effect van beide buurttuinen op sociale cohesie ligt complexer. In de Rotterdamse casus is de stijging van het aantal sociale contacten beperkter dan in Amsterdam, omdat een kleinere club mensen gebruik heeft gemaakt van de tuin. De reden hiervoor is onduidelijk, maar de tuin heeft wellicht enige ontoegankelijkheid uitgestraald. De Amsterdamse tuin is daarnaast veel opener en toegankelijker gebleken, en door de aanpak van Cascoland is een breder deel van de buurt betrokken geraakt bij de activiteiten.

Wat betreft de veiligheid hebben beide buurttuinen er voornamelijk voor gezorgd dat de veiligheid niet is verslechterd. Zowel een braakliggend terrein als een parkeerplaats waren minder veilige situaties geweest. Beide buurten worden niet als erg onveilig beschouwd, waardoor het effect van de buurttuin op de veiligheid niet sterk herkend wordt door buurtbewoners.

Daarnaast is het imago van beide buurten verbeterd door de komst van de buurttuinen. In Amsterdam is er door de aanpak van Cascoland ook sprake van enige sociale stijging van kwetsbare buurtbewoners. Het Jan van Schaffelaarplantsoen is hier een vehikel voor geweest.

5. In hoeverre blijven deze effecten in stand als de buurttuinen verdwenen zijn?

Het effect op de fysieke leefomgeving zal niet in stand blijven als de buurttuinen verdwijnen. Ook wat betreft de veiligheid is het bedenkelijk of de effecten langdurig zijn. Het is echter ook onwaarschijnlijk dat de veiligheid zal verslechteren door nieuwbouwprojecten. De buurttuinen zijn wat dat betreft een oplossing geweest voor een mogelijk toekomstig veiligheidsprobleem.

In hoeverre de effecten op sociale cohesie in stand blijven is slechts met enige zekerheid te zeggen. In Rotterdam zullen enkele vriendschappen en sociale contacten blijven bestaan, mensen komen elkaar immers nog steeds tegen in de buurt. Het is hiervoor wel van belang dat fysieke ontmoetingsplekken blijven bestaan. Hetzelfde geldt voor de Amsterdamse casus, maar daar blijft het netwerk van Cascoland grotendeels in stand. Mensen zullen elkaar hierdoor mogelijk ook bij andere projecten tegenkomen. De herkenning op straat zal dus blijven; diepere sociale connecties zijn, op vriendschappen in de Rotterdamse initiatiefgroep na, niet gevonden.

7.2 Hoofdconclusie

“Kunnen tijdelijke buurttuinen een langdurige bijdrage leveren aan de leefbaarheidsproblematiek in aandachtswijken?”

Dit onderzoek heeft aangetoond dat tijdelijke buurttuinen een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan de leefbaarheidsproblematiek in aandachtswijken. Duidelijk is geworden dat de effecten van het Jan van Schaffelaarplantsoen in Amsterdam groter zijn dan die van de Tussentuin Gaffelstraat in Rotterdam. Het betreft hier vooral effecten op de dimensie 'sociale cohesie'. Er zijn een aantal factoren in het onderzoek naar voren gekomen die deze verschillen mogelijk verklaren:

Participatie van buurtbewoners

Om voldoende buurtbewoners bij de buurttuin te betrekken lijkt participatie van diezelfde buurtbewoners erg belangrijk te zijn.

Cascoland heeft hierbij aangetoond dat het van belang is om het vertrouwen van (kwetsbare) bewoners te winnen. Door deze groepen aan zich te binden, zijn zij er in geslaagd mensen uit verschillende delen van de buurt en van verschillende etniciteiten aan elkaar te koppelen. De Tussentuin Gaffelstraat was daarentegen in eerste instantie het initiatief van een kleine groep buurtbewoners, waarbij andere bewoners in de buurt minder betrokken waren. Dit heeft mogelijk ook minder betrokkenheid bij activiteiten gegenereerd. Het blijven hierdoor veelal dezelfde actieve bewoners die op activiteiten afkomen. Het is in beide cases lastig gebleken minder actieve bewoners te activeren. Kanttekening hierbij is dat niet alle bewoners of gebruikers van de buurttuin ook nadrukkelijk op zoek zijn naar nieuwe contacten, zoals Agustina & Beilin (2012) eerder aangaven. De mate waarin het activeren van minder actieve bewoners mogelijk zou kunnen lukken is daarnaast gekoppeld aan de tweede factor.

Openheid en transparantie

Om buurtbewoners bij de buurttuin te betrekken is het van belang dat de tuin openheid uitstraalt. Bewoners moeten zich in andere woorden welkom voelen. Dit is iets wat in Amsterdam beter lijkt te zijn gelukt dan in Rotterdam. Uit het empirisch onderzoek is gebleken dat er rond de Tussentuin Gaffelstraat een gevoel van ontogankelijkheid heerste; iets wat mogelijk zowel met het hek als met de algemene sfeer te maken heeft gehad. Feit blijft dat er relatief minder mensen in de tuin zijn geweest, los van de activiteiten. Het Jan van Schaffelaarplantsoen is een opener en toegankelijker concept, waarbij gezegd moet worden dat dit ook mogelijk is door het ontwerp. Hierdoor lijken meer mensen gebruik te maken van de buurttuin, nogmaals los van de georganiseerde activiteiten. Als we specifiek kijken naar de activiteiten, is het onduidelijk of er verschillen in deelnemersaantallen zijn tussen Amsterdam en Rotterdam.

Het Oude Westen in Rotterdam is een ander soort buurt dan de Kolenkitbuurt in Amsterdam. Hoewel beide wijken als aandachtswijk zijn aangemerkt, voelen buurtbewoners in Rotterdam minder sociale problematiek dan in Amsterdam. Hierdoor zat er ook een minder groot sociaal en maatschappelijk doel aan de Tussentuin Gaffelstraat vast dan aan het Jan van Schaffelaarplantsoen. Hierdoor is er in Amsterdam ook mogelijk meer moeite gedaan om (sociale) leefbaarheidseffecten te genereren.

Over het algemeen kan gesteld worden dat er op basis van dit onderzoek geen algemeen geldend succesrecept kan worden samengesteld, omdat de context per buurttuin zo duidelijk verschilt. Er lijken wel een aantal belangrijke voorwaarden te zijn. Het betreft hierbij vooral participatie en openheid. Wanneer meer mensen naar een buurttuin getrokken worden, zal het effect op sociale cohesie naar alle waarschijnlijkheid sterker zijn. Hierdoor is het ook aannemelijk dat het effect op veiligheid groter is door een sterkere publieke familiariteit. Het effect op veiligheid is in beide cases beperkt gebleken, waarschijnlijk doordat de veiligheidsbeleving ook voor exploitatie van de buurttuin redelijk positief was. Herkenning op straat is wel iets wat buurtbewoners herkennen.

In hoeverre de effecten van de tijdelijke buurttuin op de leefbaarheid ook van langdurige aard zijn, hangt er vooral vanaf hoe sterk de effecten in eerste instantie zijn. Wanneer er duidelijk meer oppervlakkig en vluchtig contact ontstaat door een buurttuin, is het aannemelijk dat deze herkenning en praatjes blijven wanneer de buurttuin verdwijnt. Mensen blijven elkaar immers op andere plekken tegenkomen.

Er kan dus voorzichtig gesteld worden dat er langdurige effecten van tijdelijke buurttuinen mogelijk zijn, maar hoe het begrip 'langdurig' vervolgens afgebakend dient te worden is lastig. Hier is geen simpele termijn op te plakken, maar moet gezien worden binnen de huidige planningscontext. Zoals in de begripsbepaling in paragraaf 4.1.1. reeds uitgebreider is besproken, lijkt het realistisch te stellen dat tijdelijke functies een permanent karakter krijgen doordat ze elkaar steeds vaker afwisselen. In hoeverre de leefbaarheid in buurten langdurig verbeterd blijft lijkt voornamelijk af te hangen van het aantal ontmoetingsplekken dat aanwezig is voor mensen om elkaar tegen te komen en te ontmoeten. Het maakt in dit verband niet uit of het gaat om tijdelijke of permanente functies.

Aan het begin van dit onderzoek zijn twee hypothesen opgesteld:

Hypothese 1: Tijdelijke buurttuinen hebben gedurende de exploitatie een positief effect op de leefbaarheid in aandachtswijken.

Hypothese 2: Dit positieve effect neemt af wanneer de buurttuin weer uit de buurt verdwijnt.

De eerste hypothese kan op de dimensies 'publieke ruimte' en 'sociale cohesie' worden aangenomen. Op de dimensie 'veiligheid' is geen sterk verband teruggevonden.

Over de tweede hypothese is het lastiger stellige uitspraken te doen. Het Jan van Schaffelaarplantsoen is nog in bedrijf; de Tussentuin Gaffelstraat is fysiek nog aanwezig, maar in de praktijk wel zo goed als verdwenen.

De positieve effecten op 'publieke ruimte' nemen sterk af na het verdwijnen van de buurttuinen. Bewoners vinden het jammer dat de buurttuinen verdwijnen en zien over het algemeen liever geen nieuwbouw. De positieve effecten op 'sociale cohesie' blijven grotendeels in stand, omdat de opgedane contacten ook blijven. In het geval van vriendschappen is dit duidelijk zichtbaar, maar vluchtige ontmoetingen op straat, door herkenning, zullen naar alle waarschijnlijkheid ook blijven bestaan. Dit is iets wat respondenten in Rotterdam reeds aangeven. Het is aldus zeer aannemelijk dat de positieve effecten afnemen, maar dat de situatie in vergelijking met de ex ante situatie wel verbeterd blijft. Op de dimensie 'veiligheid' is tijdens exploitatie geen verband aangetroffen en het is aannemelijk dat de nieuwbouw de veiligheidssituatie niet zal doen verslechteren.

De waarde van tijdelijk ruimtegebruik lijkt met de conclusies van dit onderzoek verder te reiken dan slechts het tegengaan van oneigenlijk gebruik. Dit sluit aan bij de gedachten van Sulsters (2010), genoemd in deelparagraaf 4.1.3. Er zijn wel degelijk leefbaarheidseffecten te verwachten van tijdelijke buurttuinen, waarvoor in deze hoofdconclusie enkele randvoorwaarden zijn aangedragen. Zoals eerder besproken is, moeten dit als indicatief worden beschouwd. Dit onderzoek heeft zich op twee specifieke buurttuinen gericht en aangetoond dat de context van de buurt en buurttuin erg belangrijk zijn. Effecten zullen aldus per context verschillen, waardoor de opgestelde randvoorwaarden per verschillende context gezien moeten worden.

Om tijdelijke buurttuinen mogelijk te maken en te laten slagen is het van belang dat traditionele actoren als de overheid en corporaties flexibeler omgaan met de stedelijke ruimte. Braakliggende terreinen zouden hierbij gemakkelijker moeten kunnen worden ingezet voor tijdelijke functies.

Dit is iets waar verschillende gemeentes reeds op inzetten. De ambtenarij blijkt volgens Roel Schoenmakers echter nog vaak te blijven zitten binnen haar starre structuren. De volgende quote is dus wellicht de beste aanbeveling:

”Dat moeten de politici dus aansturen, en de beleidsmakers, dat ambtenaren door een iets flexibelere interpretatie van de regelgeving initiatieven ook ruimte moeten geven. (Schoenmakers, 2014)”

7.3 Reflectie op het onderzoek

Dit onderzoek geeft inzicht in de mogelijk langdurige bijdrage van tijdelijke buurttuinen aan de leefbaarheidsproblematiek in aandachtswijken. Er zijn echter ook enkele beperkingen van dit onderzoek.

Ten eerste is het aantal casussen dat onderzocht is beperkt. Hierbij hadden meer verschillende soorten tijdelijke buurttuinen geselecteerd kunnen worden op verschillende locaties. Dit is praktisch gezien niet mogelijk gebleken door tijdgebrek en de omvang van een masterscriptie, maar was wenselijker geweest om beter te kunnen generaliseren in de conclusies. Zoals in paragraaf 3.5 reeds is besproken is de generaliseerbaarheid nu beperkt. De conclusies zijn hierdoor slechts indicatief te benoemen en niet algemeen.

Ten tweede was het wenselijk geweest meer bewoners te spreken over hun ervaringen rond de buurttuin. Dit is binnen dit scriptieonderzoek niet gelukt door verschillende omstandigheden, waaronder het lastig kunnen bereiken van kwetsbare bewoners en de tijdsdruk. Vertrouwen speelt hierin een belangrijke rol, waarbij het gewenst was geweest langer in de buurt aanwezig en actief te zijn.

Naar aanleiding van dit onderzoek kan een aanbeveling worden gedaan voor verder onderzoek. Dit onderzoek zou zich kunnen richten op een breder scala aan tijdelijke buurttuinen gedurende een langere tijdsspanne. Een dergelijk breed onderzoek zou daarnaast gebaseerd moeten zijn op een grotere datacollectie.

**Buurtmoestuין
Boxtel**

Suzanne

Literatuur

8

ACGA (z.j.) *What is a community garden?* [Online] <<http://communitygarden.org/learn/what-is-a-community-garden/>> (geraadpleegd op 26 januari 2014)

Agustina, I. & Beilin, R. (2012) Community Gardens: Space for Interactions and Adaptations, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 36, p. 439-448.

Alcock, I., White, M., Wheeler, B., Fleming, L. & Depledge, M. (2014) Longitudinal effects on mental health of moving to greener and less green urban areas. *Environmental Science & Technology*, 48(2), p. 1247-1255.

Allmendinger, P. (2009) *Planning Theory*. Palgrave, Houndsmill, UK.

Armstrong, D. (2000) A survey of community gardens in upstate New York: implications for health promotion and community development, *Health & Place*, p. 319-327.

Bergevoet, T. & Tuijl, M. van (2013) *De flexibele stad: oplossingen voor leegstand en krimp*. Rotterdam: nai010 uitgevers.

Bey, H. (2003) *T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*. New York: Autonomedia.

Bishop, P. & Williams, L. (2012) *The Temporary City*. London: Routledge.

Björk, J., Albin, M., Grahn, P., Jacobson, H., Ardö, J., Wadbro, J., Östergren, P-O., Skärbäck, E. (2008) Recreational values of the natural environment in relation to neighbourhood satisfaction, physical activity, obesity and wellbeing, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 62(2).

Blokland, T. (2009) Oog voor elkaar: veiligheidsbeleving en sociale controle in achterstandsbuurten, in: SCP (2009) *Sociale samenhang in de wijk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bolt, G. & Torrance, M. (2005) *Sociale cohesie en stedelijke herstructurering*. Utrecht/Den Haag: DGVH/NETHUR Partnership.

Bureau Broedplaatsen (2012) *Beleidskader Atelier- en Broedplaatsen Metropoolregio Amsterdam 2012-2016*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Bureau Broedplaatsen.

Bryman, A. (2008) *Social Research Methods (3rd edition)*. New York: Oxford University Press.

CBS (2014) Woningvoorraad naar bewoning; niet bewoonde woningen; leegstand; 2012 <<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=81293NED&D1=7&D2=0&D3=1&VW=T>> (geraadpleegd op 12 februari 2014)

CCV (z.j.), *Aanpak Fysieke Verloedering: effectieve aanpakken om de cirkel te doorbreken*. Utrecht: Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.

Decide (2007) *De ontwikkeling van een meetinstrument voor sociale cohesie in de buurt*. Groningen: Decide.

DLO (2013) *Mogelijkheden voor het (tijdelijk) inzetten van grond voor stadslandbouw*. Wageningen: Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek.

Drake, L. & Lawson, L. (2013) Validating verdancy or vacancy? The relationship of community gardens and vacant lands in the U.S. Cities.

Dzokic, A., Neelen, M. & Kievith, I. de (2010) *Grondwet van de tussentijd, in: Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

Ekkers, P. & Helderma, J.K. (2010) *Van volkshuisvesting naar woonbeleid. Derde, herziene druk*. Den Haag: Sdu Uitgevers BV.

Ellaway, A., Macintyre, S. & Bonnefoy, X. (2005) Graffiti, greenery, and obesity in adults: secondary analysis of European cross sectional survey, *British Medical Journal*, 331(7517), p. 611-612.

Ende, T. van den (2012) *Tijdelijkheid, geen vrijblijvendheid*. [Online] <<http://ruimtevolk.nl/blog/tijdelijkheid-geen-vrijblijvendheid/>> (geraadpleegd op 23 januari 2014)

Flap, H.D. & Völker, B.G.M. (2005) Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt, in: B.G.M. Völker, *Burgers in de buurt*, p. 41-67. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Franck, K.A. & Stevens, Q. (2007) *Loose Space, Possibility and Diversity in Urban Life*, London; New York: Routledge.

Gemeente Arnhem (2011) *Reizende tuinen* [Online] <http://www arnhem.nl/Wonen_en_leven/Projecten/Reizende_tuinen> (geraadpleegd op 26 oktober 2013)

Gidlof-Gunnarsson, A. & Ohrstrom, E. (2007) Noise and well-being in urban residential environments: the potential role of perceived availability to nearby green areas, *Landscape and Urban Planning*, 83, p. 115-126.

Giles-Corti, B. & Donovan, R.J. (2003) Relative influences of individual, social environmental, and physical environmental correlates of walking, *American Journal of Public Health*, 93, p. 1583-1589.

Groot Jebbink, S. (2013) Uitnodigingsplanologie: overheid aan zet voor nieuw evenwicht in gebiedsontwikkeling. *MCD Special 2013*. [Online] Beschikbaar op: <http://www.grontmij.nl/MediaCenter/Nieuwsarchief/Pages/Artikel-Grontmij-in-MCD-Special-Uitnodigingsplanologie-overheid-aan-zet-voor-nieuw-evenwicht-in-gebiedsontwikkeling.aspx> (geraadpleegd op 18 april 2014)

Hansmann, R., Hug, S.-M. & Seeland, K. (2007) Restoration and stress relief through physical activities in forests and parks, *Urban Forestry & Urban Greening*, 6, p. 213-225.

Haydn, F. & Temel, R. (eds.) (2006) *Temporäre Räume, Konzepte zur Stadtnutzung*. Berlin: Birkhäuser Verlag für Architektur.

Herzele, A. van & Vries, S. de (2012) Linking green space to health: a comparative study of two urban neighbourhoods in Ghent, Belgium, *Population and Environment*, 34(2), p. 171-193.

Hitoshi, A. & Masahige, M. (2010) Megahouse, in: *Distributed Urbanism: Cities After Google Earth*. London: Routledge.

Huffstadt, M. (2010) *Meebewegen met de bestaande stad, in: Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

Janssen-Jansen, L.B. (2004) *Regio's uitgedaagd. "Growth management" ter inspiratie voor nieuwe paden van proactieve ruimtelijke planning*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Janssen-Jansen, L. (2010) *Ontwikkelingsbubbles en planningsdromen*. Amsterdam: BNSP.

Janssen-Jansen, L.B. & M.J.C.B. Mulders (2012), Leegstand, braakliggende terreinen en ontwikkelingsluchtbellen: een nieuw hoofdstuk in de stedelijke ruimtelijke ordening. *Bestuurskunde*, 2012/1, 33-40.

Kaczynski, A.T. & Henderson, K.A. (2007) Environmental correlates of physical activity: a review of evidence about parks and recreation, *Leisure Sciences*, 29, p. 315-354.

Kleijwegt, A. (2011) DNB: 'Flexibilisering arbeidsmarkt helpt landen bij herstel economie' *Het Financieele Dagblad* [Online] <http://www.europeantalents.eu/m-cms/images/stories/artikel.pdf?ecf6917cee255c6d38b5b0b27c1584ff=03be8c53b7d9328ea766994889515ff6> (geraadpleegd op 24 januari 2014)

Kompier, V. (2009) Tijdelijkheid als nieuw stadsontwikkelingsconcept, *Rooilijn*, 42(6), p. 434 - 441.

Kuo, F.E., & Sullivan, W.C. (2001) Aggression and violence in the inner city: the impacts of environment via mental fatigue, *Environment and Behavior*, 33(4), p. 543-571.

Li, F.Z., Fisher, K.J., Brownson, R.C. & Bosworth, M. (2005) Multilevel modelling of built environment characteristics related to neighbourhood walking activity in older adults, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 59, p. 558-564.

Lindemann, S. (2010) *Hotel Transvaal*-******, verblijf in de tussentijd, in: *Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

Lindemann, S. & Schutten, I. (2012) De ontwikkelkracht van tijdelijk (ruimte) gebruik. Organische gebiedsontwikkeling is allang begonnen, in: *Balkan in de polder, naar organische gebiedsontwikkeling in Nederland?*. Amsterdam: Mondriaan Fonds.

Maas, J., Verheij, R., Groenewegen, P., Vries, S. de & Spreeuwenberg, P. (2006) Green space, urbanity, and health: how strong is the relation? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60(7), p. 587-592.

Maas, J., Spreeuwenberg, P., Winsum-Westra, M. van, Verheij, R.A., Vries, S. de & Groenewegen, P. (2009) Is green space in the living environment associated with people's feelings of social safety? *Environment and Planning*, 41(7) p. 1763-1777.

Marseille, A.T., B.W.N. de Waard, F.J. Jansen, K.J. de Graaf & N.A. de Vos (2012) *Evaluatieonderzoek procesrechtelijke bepalingen Crisis- en herstelwet*. Groningen/Tilburg: Rijksuniversiteit Groningen en Universiteit van Tilburg.

McQuire, S. (2008) *The Media City: Media, Architecture and Urban Space*. London: SAGE Publications.

MeJudice (2012) *Waarom hoge leegstand kantoren structureel dreigt te worden* [Online] <<http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/waarom-hoge-leegstand-kantoren-structureel-dreigt-te-worden>> (geraadpleegd op 24 oktober 2013)
Ministerie van BZK (2011) *Leefbaarheid in balans*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van I&M (2014) *Gebiedsontwikkeling Nieuwe Stijl*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Ministerie van VROM (2007) *Actieplan krachtwijk - Van aandachtswijk naar krachtwijk*. Den Haag: Ministerie van VROM.

Ministerie van VROM (2009) *Leefbaarheid door de tijd*. Den Haag: Ministerie van VROM.

Ministerie van VROM (2010) *Introductiedossier bewindslieden - Portefeuilles Ruimte, Milieu en VROM-Inspectie*. Den Haag: Ministerie van VROM - Ruimte en Milieu.

Nielsen, T.S. & Hansen, K.B. (2007) Do green areas affect health?, *Health Place*, 13, p. 839-850.

NVM (2013a) *Stand van zaken: Nederlandse kantorenmarkt*. Nieuwegein: NVM Business.

NVM (2013b) *Stand van zaken: Nederlandse winkelmarkt*. Nieuwegein: NVM Business.

Oswalt, P., Overmeyer, K. & Misselwitz, P. (2013) *Urban Catalyst - the power of temporary use*. Berlijn: DOM Publishers.

Peters, K., Elands, B. & Buijs, A. (2010) Social interactions in urban parks: Stimulating social cohesion? *Urban Forestry & Urban Greening*, 9(2), p. 93-100.

Platform 31 (2009) *Hoe werkt de Leefbaarometer?* [Online] <<http://kennisbank.platform31.nl/pages/26437/Vraag-en-antwoord/Hoe-werkt-de-Leefbaarometer.html>> (geraadpleegd op 26 januari 2014)

PMB (2012) *Tijdelijk Amsterdam*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, ProjectManagement Bureau.

Rigo (z.j.) *Leefbaarheid in de toekomst*. [Online] <<http://leefbaarometer.rigo.nl/toekomst.aspx>> (geraadpleegd op 29 januari 2014)

Roo, G. de (2010) Being or Becoming? That is the Question! Confronting Complexity with Contemporary Planning Theory, in: G. de Roo & E.A. Silva, *A Planner's Encounter with Complexity*. Ashgate Publ, Farnham, UK (Chapter 2).

Sampson, R.J., Raudenbush, S.W. & Earls, F. (1997) Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy, *Science*, 277(5328) p. 918-924.

Schuiling, D. (2007) Stadsvernieuwing door de jaren heen, *Rooilijn*, 40(3), p. 158-165.

Schutten, I. (2010a) Stedelijke transformatie in de tussentijd, in: *Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

Schutten, I. (2010b) Tussentijd als impuls voor transformatie, in: *Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

Stadsdeel Nieuw-West (2011) *Moestuinen in Nieuw-West*. [Online] <http://www.nieuwwest.amsterdam.nl/vrije_tijd_en_sport/groen_en_water/moestuinen/> (geraadpleegd op 26 oktober 2013)

Stichting Tussentuin (z.j.) *Wat is Stichting Tussentuin?* [Online] <<http://tussentuin.nl/contact>> (geraadpleegd op 26 oktober 2013)

Stipo (2012) *De Omslag - Hoe zeven woningcorporaties de aanpak van hun stedelijke vernieuwing door de crisis ingrijpend moesten wijzigen (en vier juist helemaal niet)...* Stipo en Platform Corpovenista.

Sulsters, W. (2010) Tijdruimtegebruikswaarde: over de waarde van tijdelijk gebruik in stedelijke vernieuwing, in: *Stedelijke transformatie in de tussentijd: Hotel Transvaal als impuls voor de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.

TAB (2011a) *Juridische handreiking*. Tijdelijk Anders Bestemmen.

TAB (2011b) *TAB Voorbeeldenboek*. Tijdelijk Anders Bestemmen.

Thorborg, H.W.M., Leidelmeijer, K. & Dassen, A.G.M. (2006) *Leefomgevingskwaliteit en leefbaarheid: naar beleidsevaluatie en onderzoek*. Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau.

Vreke, J., Salverda, I.E. & Langers, F. (2010) *Niet bij rood alleen: Buurtgroen en sociale cohesie*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Wendel-Vos, G.C.W., Schuit, A.J., Niet, R. de, Boshuizen, H.C., Saris, W.H.M. & Kromhout, D. (2004) Factors of the physical environment associated with walking and bicycling, *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 35, p. 725-730.

Wittebrood, K. & Permentier, M. (2011) *Wonen, wijken & interventies: Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Witvliet, L. & Dijk, G. van (2012) De stille revolutie, *HR Strategie Magazine*, juli 2012, p. 14 - 17.

White, M., Alcock, I., Wheeler, B. & Depledge, M. (2013) Would you be happier living in a greener urban area? A fixed-effects analysis of panel data, *Psychological Science*, 24(6), p. 920-928.

Ymere (2011) *Confuciusveld in Amsterdam Nieuw-West tijdelijke ontmoetingsplek*. [Online] <<http://www.ymere.nl/ymere/index.asp?id=2593>>

Expertinterviews

Dijk, W. van (2014) Interview - 8 mei 2014

Liem, S. S. (2014) Interview - 7 mei 2014.

Schoenmakers, R. (2014) Interview - 18 juni 2014.

Zwaard, J. van der (2014) Interview - 23 mei 2014.

Paginagrote afbeeldingen

Voor- en achterkant: <http://prinzessinnengarten.net/about/>

Pagina 6: <http://neukoelln-goes-country.blogspot.nl/2011/05/urban-farming-urbane-landwirtschaft-im.html>

Pagina 10: <http://www.nederlandwordtanders.nl/projecten/natuursuper/>

Pagina 19: <http://parisianfields.wordpress.com/2010/08/06/a-tomato-grows-in-bercy/>

Pagina 20: <http://www.permacultuurnederland.org/project.php?pid=43>

Pagina 33: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:2010_Davie_Street_community_garden_Vancouver_BC_Canada_5045979145.jpg

Pagina 34: <http://land8.com/profiles/blogs/the-tussentuin-the-in-between-garden-brings-people-together>

Pagina 41: <http://mobielenatuur.nl/?p=1>

Pagina 51: <http://low2no.fi/camp/urban-gardening-in-berlin-part-1/>

Pagina 72: http://rotterdam70.nl/lezingenreeks/bouwen_voor_de_buurt.html

Pagina 81: <http://www.bd.nl/regio/regio-oss-en-uden/oss/buurttuin-bergboss-genomineerd-voor-prijs-1.4077821>

Pagina 82: <http://www.nieuwwestexpress.nl/3872/nl/hanno-klein-tuin>

Pagina 88: http://saewisundis.blogspot.nl/2013_07_01_archive.html

Pagina 99: <http://www.detussentuin.eu/page/de-tussentuin-gaffelstraat-oude-westen-rotterdam>

Pagina 102: http://1.bp.blogspot.com/_TgX1L5pVWiM/TNFoXgDb17I/AAAAAAAAAMM/W39BR5Cu738/s1600/schaffelaar2.jpg

Pagina 108: <http://www.straschnow.com/projects/kolenkit/>

Pagina 113: <http://www.dehmagazine.be/2011/05/30/cascoland/>

Pagina 114: <http://www.delftopzondag.nl/kijk-op-de-wijk/opening-van-het-oogstseizoen-bij-buurttuin-gillis-paradise>

Pagina 126: <http://boxtel.transitiontowns.nl/projecten/tuinieren>

Lijst van tabellen en afbeeldingen

Tabel 2.1 Leegstandcijfers

Tabel 3.1 Cases

Tabel 6.1 Statistische gegevens Oude Westen

Tabel 6.2 Statistische gegevens Kolenkitbuurt

Afbeelding 3.1 Onderzoeksopbouw

Afbeelding 3.2 Deductief onderzoek

Afbeelding 4.1 Ontwikkeling leefbaarheidscore 1998 - 2012

Afbeelding 5.1 Conceptueel model

Afbeelding 6.1 Ligging Oude Westen

Afbeelding 6.2 Kavels Tussentuin

Afbeelding 6.3 Ligging Kolenkitbuurt

Bijlage 1

Interview guide - Experts

Introductie geïnterviewde

- Achtergrond en rol in relatie tot de buurttuin
- Relatie met de buurt/wijk

De buurttuin - ontstaan en doelen

- Ontstaan van de buurttuin
- Aanleiding om de buurttuin op te richten
- Doelen - veranderd in de loop der tijd?
- Activiteiten in en rondom de buurttuin

De buurttuin - het proces

- Actoren
- Rol overheid
- Rol bewoners

De buurttuin - effecten

- Effecten die geïnterviewde constateert
- Sociale cohesie

- Veiligheid
- Zijn deze effecten langdurig? Verklaring?

Interview guide - Bewoners

Introductie geïnterviewde

- Achtergrond en relatie tot de buurt
- Relatie met de buurttuin
- Actief in het proces

Staat van de wijk

In hoeverre zijn de volgende indicatoren veranderd?

- Tevredenheid met leefomgeving
- Sociale cohesie
 - samen dingen doen
 - elkaar steun verlenen
 - betrokkenheid bij buurtgenoten en buurt
- Veiligheid
 - veiligheidsbeleving
 - publieke familiariteit

Toekomst

- Verwachting voor de toekomst

